

UDK 355.67(497.13)»17/18« : 311.17
Izvorni znanstveni rad
Priljeno: 19. X. 1992.

Statistička djelatnost Ogulinske krajiške pukovnije i njezina dokumentacijska građa (1746.—1873.)

ANDREJ ČEBOTAREV

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Proučava se djelatnost Ogulinske krajiške pukovnije čija je uprava stvarala i prikupljala dokumentacijsku građu od koje je znatan dio sadržavao statističke podatke. Ta dokumentacija, koja danas čini arhivsku građu, sadrži važne podatke za povijesna istraživanja. Na temelju arhivske građe i literature o upravi obrađuje se opći sustav statističke djelatnosti u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini 18. i 19. stoljeća. To se pitanje tako postavlja i proučava po prvi put. Razvitak statističke službe razmatra se prema povijesnim fazama; unutar svake od njih analiziraju se tri aspekta koji su stajali u uzajamnoj korelaciji: upravni sustav, evidencijski sustav i građa statističkog karaktera. Za razumijevanje šireg konteksta tih pitanja izloženi su neki opći pojmovi i podaci u vezi s Ogulinskom krajiškom pukovnijom, opće značajke dosadašnje historiografije, dan je letimičan pregled sačuvanih arhivalija, provedena specifikacija njihovih vrsta, a dio rasprave osvjetljuje rad pisarnice. Prilozi donose popise vrsta registraturnih knjiga, izvještaja i iskaza statističke naravi koji praktički upućuju istraživače na relevantne arhivalije.

I. UVODNA RAZMATRANJA

Proučavanje statističke građe Hrvatsko-slavonske vojne krajine ima za povijesna istraživanja veliko znanstveno značenje. Povijest Vojne krajine, koja je stoljećima obuhvaćala gotovo polovicu hrvatskog teritorija, neusporedivo je slabije proučena od povijesti onog dijela zemlje koji nije bio zahvaćen tom specifičnom vojnom organizacijom. U znanstveni instrumentarij suvremenih povjesničara sve više prodire i ustaljuje se upotreba statističkih podataka. Opisom i interpretacijom uzroka i karaktera najraznovrsnijih društvenih, političkih, kulturnih i ostalih događaja i procesa oni se mogu lakše uočiti, razumjeti i izložiti uz upotrebu egzaktnih podataka i mjerljivih veličina.

Predmet je ove rasprave statistička građa, odnosno arhivska građa sa statističkim podacima o Ogulinskoj krajiškoj pukovniji (1746.-1873.), koja povjesničarima može poslužiti kao izvor željenih podataka o svim sferama života u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini. Budući da za Vojnu krajinu nije postojala izdvojena statistička služba, kakva je poslije osnovana na razini cijele Habsburške Monarhije, ta se djelatnost obavljala u sklopu redovnih nadležnosti krajiških upravnih institucija. Stoga je pitanju upravne organizacije posvećen znatan dio ove rasprave.

Na sadašnjem stupnju proučavanja povijesti Hrvatsko-slavonske vojne krajine (u daljnjem tekstu: HSVK)¹ još su potrebna bazična istraživanja velikim dijelom temeljena na opisu vrsta arhivske građe, proučavanju i vadenju statističkih podataka, izradi zasebnih studija o povijesti uprave, djelatnosti registratura (pisarnica) krajiških upravnih institucija i sl. Kao što analitičkim obradama pojedinih tema krajiške povijesti moraju prethoditi određene predradnje, isto tako rješavanju postavljenog pitanja na razini cijele Krajine moraju prethoditi radovi o istom problemu za manje teritorijalne cjeline, kao što su bile krajiške pukovnije ili vojni komuniteti.

Ogulinska krajiška pukovnja (u daljnjem tekstu OKP), koja se na temelju nekih pokazatelja može smatrati tipičnom krajiškom pukovnijom, može poslužiti kao dobar uzorak za proučavanje postavljenih pitanja. Na njezin su izbor utjecali ovi razlozi: 1) za OKP sačuvano je relativno više arhivske građe ujednačen, i 3) za OKP sačuvana je veća količina katastarskih knjiga nego i za jednu drugu pukovnju. Registraturna građa, koja je nastajala u registraturno vojno nego i civilno značenje za područje svoje teritorijalne nadležnosti. Registrature pukovnja prikupljale su, obrađivale, pohranjivale i dostavljale višim upravnim instancama sve podatke sa svojeg upravnog područja o brojnosti i kretanju stanovništva, privredi, financijama i sl., dakle podatke koji se mogu statistički obrađivati. Sa stanovišta suvremene informatičke znanosti cijeli se taj registraturni sustav zbog navedenog razloga može tretirati kao informatički sustav, odnosno njegov prototip svojstven za prilike 18. i 19. stoljeća, budući da je riječ o zatvorenu, cjelovitom i svrsishodnom sistemu informacija.

¹ U ovoj će se raspravi često skraćivati i drugi pojmovi, nazivi arhiva i arhivskih fondova:

AH	Arhiv Hrvatske (Zagreb)
AS	Arhiv Slovenije (Ljubljana)
CUVK	Civilna uprava Vojne krajine (arhivski fond u AH)
HAK	Historijski arhiv Karlovac
HKR	Hof-Kriegs-Rath (Wien)
HSVK	Hrvatsko-slavonska vojna krajina
HŠM	Hrvatski školski muzej (Zagreb)
KA	Kriegs-Archiv (Wien)
KG	Karlovački generalat (arhivski fond u AH)
NSB	Nacionalna i sveučilišna biblioteka (Zagreb)
OKP	Ogulinska krajiška pukovnja (arhivski fond u AH)
SDK	Stanovi in dežele na Kranjskem (arhivski fond u AS)
SZH	Statistički zavod Hrvatske (Zagreb)
UBVKG	Ujedinjena bansko-varaždinsko-karlovačka generalkomanda (arhivski fond u AH)

² U ovom se tekstu djelomice primjenjuje hrvatska vojna terminologija: satnija (njem.: Kompanie), pukovnja (njem.: Regimente), a nazivi činova i dužnosti uglavnom se ostavljaju u izvorniku zbog razloga koji će biti objašnjeni na odgovarajućem mjestu.

(u tom značenju one se javljaju u svim vojskama svijeta, uz određena odstupanja u brojnom sastavu) i 2. pukovnija kao upravna vlast određenog teritorija (specifično značenje pukovnije u Vojnoj krajini). Pukovnija u ovom smislu rješavala je pitanja iz djelokruga njezinih stvarnih nadležnosti (uprava, sudovanje, oporezivanje, financije, investicije, privreda, gradevinarstvo, školstvo, zdravstvo, prometna struktura, socijalna skrb i ostalo). Te su nadležnosti odgovarale nadležnostima županija u civilnom dijelu Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Zanimljivo je da je u tijeku gotovo cijelog 19. stoljeća broj stanovnika u pukovnijama HSVK bio uglavnom izjednačen s brojem stanovnika u županijama i iznosio, uz veća ili manja odstupanja, otprilike 40-70 tisuća stanovnika.

OSNUTAK OGULINSKE KRAJIŠKE PUKOVNIJE

Ogulinska krajiška pukovnija kao institucija ustanovljena je prilikom reorganizacije Karlovačkog generalata koju je proveo princ Joseph Friedrich Sachsen-Hildburghausen 1746. godine. Te promjene treba promatrati u sklopu općih organizacijskih promjena koje su u drugoj polovici 18. stoljeća obuhvatile Vojnu krajinu, ali ne čitavu odjednom nego se, u skladu s tadašnjom praksom, svaki generalat reorganizirao zasebno, a pozitivna iskustva iz jednoga primjenjivala bi se na druge. Smisao je tih reorganizacija međusobno ujednačavanje uređenja pukovnijskih i općenito poboljšavanje njihove vojne efikasnosti. Nastojale su se ukloniti slabosti ranijega kapetanijskog³ ustrojstva.

U tom je smislu pokušaja preustrojstva bilo i prije. Grof Rabatta planirao je u razdoblju od 1710. do 1728. »Universalsystem«, a sam je Hildburghausen nekoliko godina uoči reorganizacije Karlovačkog generalata već preuredio Varaždinski generalat, te je mogao obilato iskoristiti stečena iskustva⁴. Regubitak Šleske i posezanja bavarskog princa na austrijsko prijestolje⁵. Hildburghausen je podijelio Karlovački generalat u četiri pukovnije (Ličku, Otočku, Ogulinsku i Slunjsku). Generalatu je bila potčinjena i husarska (konjička) pukovojačenja 1873., uz izuzetak kratkog perioda francuske okupacije (1809.-1813.). Brojne reorganizacije i njihove pokušaje i projekte komentira Utješenović 1861. godine ovim riječima: »Podloga vojne organizacije nije, možda, bila generalna koncepcija visoko nadarenog organizatora, nego jedino misao koja se nametala sama od sebe, o stalno za rat spremnoj narodnoj obrani[...]«⁷. I dalje:

³ Kapetaniju (njem.: Hauptmannschaft) u tom starijem razdoblju treba strogo lučiti od kasnijih kompanija, ili satnija kojima na čelu stoji kapetan ili satnik.

⁴ Franz Vaniček, Specialgeschichte der Militärgrenze, Wien 1875, I, 488.

⁵ Ibidem, I, 499.

⁶ Ivan Beuc, Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527.—1945.), Arhiv Hrvatske, Zagreb 1969., 100.

⁷ Ognjeslav Utješenović-Ostrožinski, Die Militärgrenze und die Verfassung. Eine Studie über den Ursprung und das Wesen der Militärgrenzinstitution und die Stellung derselben zur Landesverfassung. Wien 1861. Hrvatski prijevod: »Vojna krajina i ustav. Studija o porijeklu i suštini krajiške institucije i njezina odnosa prema zemaljskom ustavu«. Zagreb 1988. Dalje se u bilješkama citiraju stranice hrvatskog prijevoda.

»Cijelo jedno stoljeće mučili su sebe i jadnu zemlju pokušajima organizacije«⁸. Fedor Moačanin konstatira: »U razdoblju od 1702. do 1800. godine bilo je samo zapaženijih organizacijskih zahvata oko trideset, gotovo svake treće godine po jedan.«⁹

Ogulinska je pukovnija nastala spajanjem Trsičke, Tounjske i Ogulinske kapetanije tako što je najveći dio Trsičke postao 1. bataljun, njegov ostatak i Tounjska kapetanija 2. bataljun, a bivša Ogulinska kapetanija sačinjavala je 3. i 4. bataljun. Pukovnija (kao područje) brojila je ukupno 9809 muških stanovnika, od kojih je 4801 bio u sastavu vojne jedinice.¹⁰ U upravnom je smislu ova, kao i druge krajiške pukovnije, prošla nekoliko faza svoga razvitka, pa njihove osnovne karakteristike treba izložiti za svaku napose.

IME PUKOVNIJE

Neposredno nakon Hildburghausenove reorganizacije Karlovačkog generalata pukovnije su se običavale nazivati imenima njihovih zapovjednika,¹¹ odnosno naslovnika (Inhaber). Tako se Ogulinska pukovnija od 1746. do 1750. po pukovniku Dillisu zvala »Dillis (ili Dillisches) Infanterie Regiment«, a od 1750. do 1752. »Baron Scherzerisches Infanterie Regiment«¹². Česta promjena mještanja zapovjednika u druge pukovnije stvarala su veliku zbrku, pa se već 1753. godine definitivno odustalo od naslovnika¹³. Kolebljivost u opredjeljenju za ovaj ili onaj naziv uočljiva je u repertorijima Karlovačkog generalatstva, gdje se Ogulinska pukovnija neko vrijeme imenuje i po zapovjedniku i po mjestu sjedišta štaba. Svaka od natuknica imala je i uputnicu na onu drugu varijantu¹⁴. Godine 1751. veći je dio primljenih spisa uveden u repertorij pod nazivom »Oguliner Infant[erie] Regiment«, a tek manji dio »Scherzerisches Inf[anterie] Regiment«¹⁵. Umjesto ustaljene oznake za pješački rod vojske »Infanterie Regiment«, godine 1753. izuzetno se pojavljuje »Oguliner Regiment zu Fuss«¹⁶.

Stalne brojeve kao sastavni dio imena krajiške su pukovnije dobile prvi put godine 1769. Tada su bile označene brojevima od 60 do 76. Ogulinska je pukovnija od tada nosila broj 62¹⁷. Brojčane oznake upotrebljavane su prvenstveno u pisarnici Dvorskoga ratnog vijeća u Beču (Hofkriegsrath), dok ih u repertorijima Karlovačkog generalata u tijeku cijeloga 18. stoljeća uopće nema. Godine 1798. uvedena je nova numeracija, dijelom prema zemljopisnom slijedu

⁸ Ibidem, 189.

⁹ Fedor Moačanin, *Vojna krajina do kantonskog uredenja 1787.* »Vojna krajina«, Zagreb 1984., 50.

¹⁰ Vaniček, o. c. I, 498.

¹¹ Beuc, o. c. 100.

¹² Ibidem, 100.

¹³ Franjo Julije Fras, *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine (prijevod)*, Gospić 1988.

¹⁴ AH, UBVKG, KG, Repertorij, br. 8—12.

¹⁵ Ibidem, Repertorium 14 (1753).

¹⁶ Ibidem, Repertorium 14 (1753).

¹⁷ Josep Paldus, *Die milit. Aufnahmen der Habsburg. Länder aus der Zeit Kaisers Josephs II.* Denkschriften der Phil.-Hist. Klasse, 63. Bd. 2. Abtheilung Wien, 83.

a dijelom i prema starosti¹⁸. Ogulinska je pukovnija tom prilikom dobila broj 3, koji se održao, izuzimajući francusko razdoblje, sve do ukinuća pukovnije, odnosno do njezina sjedinjenja sa Slunjskom u Slunjsko-ogulinski distrikt 1. srpnja 1873. godine. Ponekad se ime Ogulinske krajiške pukovnije bilježilo kao »National-Grenz-Infanterie Regiment Nro 3«¹⁹. Godine 1773. počeo se toponim Ogulina pisati sa dvostrukim ll, ali se ta praksa održala svega nekoliko godina²⁰. Na području OKP, u satnijskom mjestu Plaški, nalazilo se sjedište pravoslavne eparhije. U protokolima sjednica Konzistorije te eparhije, koji su od 1832. do 1844. godine vođeni na latinskom jeziku, ime Ogulinske pukovnije javlja se u oblicima »I[n]clytum Ogulinense Regimen« i »Inclytum Ogulina Regimen«²¹. Za satniju, koja se njemački do sredine 19. stoljeća označivala »Compagnie«, eparhijska je kancelarija rabila pojam preuzet iz klasičnog latiniteta »centuria«²². Drežnička satnija (njem.: Dresniker Kompanie), primjerice, zvala se na latinskom »Centuria Drexnikensis«²³.

KARTOGRAFIRANJE PUKOVNIJE

Teritorijalna nadležnost Ogulinske krajiške pukovnije može se zorno vidjeti na zemljopisnim kartama. U kartografskoj zbirci Arhiva Hrvatske ima oko 200 katastarskih karata i vojnih specijalki te pukovnije. Treba naglasiti da ni za jednu drugu krajišku pukovninu HSVK nije sačuvano ni približno toliko karata. One su nastale prilikom sistematskog kartografiranja Ogulinske pukovnije od 1775. do 1777. godine. Budući da je kartografiranje ulazilo u djelatnost krajiških vlasti, ukratko ćemo se osvrnuti na okolnosti njihova nastanka.

Geodetska su premjeravanja u vezi s poreskim sistemom. U doba turskih ratova (do Marije Terezije) obavljala su se pretežno radi poznavanja zemljopisa (Hilfsmittel zur Laendererkenntniss). Zahvaljujući tome objavljene su kvalitete zemljopisne karte. Mjerenja su poticali djelomice Dvor, a djelomice staleži i pokrajine. Neposredno nakon sedmogodišnjeg rata (1764.) poduzete su geodetske operacije koje su se protegle na cijelu carevinu²⁴. Godine 1768. uglavnom je završeno mapiranje Češke, Moravske i Šleske, a 1769. neki časnici²⁵

¹⁸ Carl Hietzinger, Statistik der Militaergrenze der Oesterreichischen Kaiserthums, Zweiter Theil, Zweiter Abtheilung, Wien 1823.

¹⁹ Oznaku »National« upotrebljavaju Franjo Kušan u naslovu i tekstu svoje knjige i drugi autori.

²⁰ AH, UBVKG, KG, Repertoriji br. 54, 59, 66 i 73. Protokoli br. 57, 61, 68 i 75.

²¹ AH, Pravoslavna Gornjokarlovačka eparhija Plaški, Protocollum Consistoriale, 1843. Sessiones 7. et. 185.

²² Ibidem, Protocollum Consistoriale, Sessio 90.

²³ Ibidem, Protocollum Sessionum, 1839, Nro 159.

²⁴ Joseph M. von Lichtenstern, Grundlinien einer Statistik des Oesterreichischen Kaiserthums nach dessen gegenwaertigen Verhaeltnissen. Wien 1817.

²⁵ Njemačka riječ Officier u duhu je hrvatskog jezika dosljedno prevedena kao časnik. Treba ipak napomenuti da u krajiškoj upotrebi to nije potpuno opravdano. Oficir je, naime, internacionalizam koji, preko francuskog, potječe od latinske riječi officium (dužnost ili služba), pa bi bilo pravilnije to prevesti sa dužnosnik ili službenik. U tom bi smislu Verwaltungsofficier, koji se neprestano javlja u spisima, a često ga rabe Vaniček, Hostinek i drugi, trebalo prevesti kao upravni službenik ili upravni dužnosnik, a ne upravni časnik kako se kod

stanovnika unosili prema kućnim brojevima i ujedno klasificirali zemljište prema kvaliteti za poljoprivrednu obradu. Snimanje OKP bilo je dovršeno u tijeku ljeta 1776. Vojno premjeravanje cijeloga Karlovačkog generalata dovršeno je 1777. Izrađena je originalna karta Karlovačkog generalata³² koja se sastojala od 64 originalne sekcije i 11 dodatnih sekcija. Prigodom izrade te karte uzete su u obzir i starije, izrađene 1766. godine u suradnji s Provincijalom kojemu je tom prilikom ustupljeno područje oko Vrbovskog. Za po- obavljenim 1775.—1777. ustanovljene su velike razlike prema dotadašnjim popisima (Conscriptionen). Prema Bečkom mirovnom sporazumu iz 1809. bili su vojni snimci predani Francuskoj, odakle su 1817. vraćeni u Ratni arhiv, ali bez opisa, čiji se izvornik možda još nalazi u Francuskoj. Ipak je u Ratnom arhivu sačuvana brižljiva kopija svake sekcije i uz nju prijepis opisa. Troškovi kartografiranja iznosili su dnevno 53 forinte i 7 krajcara, a mjesečno 1593 for. i 30 kr. Časnik je dobivao dnevno 1 for., kadet 40 kr., krajišnik 15 kr., a za konja se doznajivale 24 kr. Bliže podatke o načinu kartografiranja, priboru, izradi karata i drugim pojedinostima donosi Paldus u citiranoj studiji. U novije vrijeme povijest austrijskog katastra obradio je Karl Lego³³. U završnom razdoblju Vojne krajine vođenje se katastra temeljilo na posebnoj instrukciji Ministarstva rata³⁴.

KARAKTERISTIKE DOSADAŠNJE HISTORIOGRAFIJE

Ogulinska krajiška pukovnija u dosadašnjoj je historiografiji obrađena u samo jednoj monografiji³⁵ i nekoliko novinskih članaka, pa povijesne podatke o njoj treba tražiti u cjelokupnoj literaturi o HSVK, kao o Vojnoj krajini Habsburške Monarhije općenito. Važna je Frasova knjiga³⁶ o topografiji Karlovačkog generalata. Budući da se on sastojao od 4 pukovnije, među kojima je bila i Ogulinska, četvrtina knjige odnosi se zapravo na ogulinsko područje. U knjizi su objavljeni rezultati popisa stanovništva iz 1831.

Dio podataka razasut je i u ostaloj literaturi posvećenoj povijesti i zemljopisu grada Ogulina i njegove regije³⁷. Potrebno je konzultirati i literaturu za starije razdoblje, do osnutka pukovnije (1746.)³⁸ Od posebnog interesa je ratna po-

³² »Originalaufnahme der Karlstaedter Generalats oder der Grenze, bestehend aus dem Liccaner, Oguliner, Otočaner und Szluiner Grenz-Infanterie Regiment, bearbeitet unter der Direktion des Major, spaeter Obristlieutenant Jenej in den Jahren 1775—1777«.

³³ Karl Lego, Geschichte des Österreichischen Grundkataster, Wien [bez godine] (97 str.) + 9 tabela).

³⁴ Katastral-Vermessungs-Instruktion fuer die K. K. Militär-Grenze. Wien 1852. (119 str.)

³⁵ Paul Kussan, Kurzgefasste Geschichte des Oguliner dritten National-Grenz-Infanterie-Regiments. Nach gesammelten Schriften und Urkunden. Wien 1852. (143 str.)

³⁶ Franz Julius Fras, Vollstaendige Topographie der Karlstaedter Militaergrenze mit be- dergleichen Ueberbleibseln von Antiquiteten nach eigener Anschauung und aus den zu- verlaessigsten Quellen dargestellt fuer die Reisende, und zur Forderung der Vaterlands- liebe. Agram 1835. Hrvatski prijevod: Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine, Gos- pić 1988. Dalje se u bilješkama citiraju str. prema hrv. prijevodu.

³⁷ Milivoj Magdić, Topografija i povijest Ogulina. Zagreb 1926.

³⁸ Juraj Božičević, O nacrtima starog frankopanskog grada u Ogulinu. Vjesnik hrvatskog državnog arhiva, XI (Zagreb 1945.) 121—164.

vijest³⁹. Kronologiju ratnih zbivanja za razdoblje od 1618. do 1831. objavio je Fras⁴⁰, a od 1557. do 1849. Kussan⁴¹.

O starinama Ogulina i njegove okolice osim Frasa su pisali Lopašić⁴², Laszowski⁴³, Magdić⁴⁴, Božičević⁴⁵ i neki drugi. Na Magdićevu se knjigu osvrnuo Franjković⁴⁶. Magdić je pisao i o borbama za oslobađanje Cetina⁴⁷. August Šenoa⁴⁸ i Manojlo Grbić⁴⁹ ostavili su putopise. Potonji je još napisao brošuru o uniji u Tržiću⁵⁰, a kasnije je istu temu obradio i u svojoj poznatoj knjizi⁵¹. Riječ je o slučaju pravoslavnog svećenika Nikole Gaćeše koji se priključio katoličkoj crkvi (postao katolik) te su ga zato ubili pravoslavni ali oni ni čio katoličkoj crkvi (postao katolik) te su ga zato ubili pravoslavni ali oni ni u jednoj istrazi nisu htjeli odati ime ubojice⁵². Od ostalih tema, povezanih s ogulinskim područjem, još su obrađivane ogulinska⁵³, brinjska⁵⁴ i kokotička⁵⁵ buna, sukobi sa Turcima⁵⁶, hajdučija⁵⁷ itd.

³⁹ *Franjo Deak*, Hrvatski časnici u vojsci Napoleona I. Velikog. Neka imena naših davno već umrlih i zaboravljenih časnika koji su se pod pobjedonosnim zastavama Napoleona dali rili i istakli rijetkom hrabrošću. — Karlovac, njegova okolica i ostala hrvatska krajina dali su Napoleonu najsrčanije vojnike. (O Franji Ksaveru Holjevcu, Josipu Mamuli i Simeonu Višnjicu). *Karlovački glasnik*, VI (1937.), br. 7.

⁴⁰ *Fras*, o. c. 53-54. Kronološki bilježi vojne pohode cijeloga Karlovačkog generalata. OKP nije sudjelovala u svakom od njih.

⁴¹ *Kussan*, o. c. 13-81.

⁴² *Radoslav Lopašić*, Ogulin. *Vienac* (Zagreb 1877.), br. 1, 9.; br. 23, 367-369; br. 24, 384—388; br. 25, 395—401 (sa slikom u br. 1, 9).

⁴³ *Isti*, Ogulin. *Obzor*. VII (Zagreb 1877.), br. 147, 148, 149, 150. (Povijesni dio članka tiskanog u *Viencu* br. 28). *Isti*, *Oko Kupe* i *Korane*, Zagreb 1895.

⁴⁴ *Emilij Laszowski*, Ogulinski grad (sa slikom). *Prosvjeta* V (1897.) 2, 61—62.

⁴⁵ *Magdić*, o. c.

⁴⁶ *Juraj Božičević*, O nacrtima starog frankopanskog grada u Ogulinu. *Vjesnik hrvatskog državnog arhiva*, XI (Zagreb 1945.), 121-164.

⁴⁷ *S. Franjković*, Topografija i povijest Ogulina (prikaz knjige Mile Magdića pod gornjim naslovom). *Nezavisni hrvatski seljak* 2 (1926.) 4:1.

⁴⁸ *Mile Magdić*, Smion djelo ogulinskih graničara 1790. (O boju ogulinske graničarske pukovnije i Turaka za grad Cetin god. 1790.) *Jutarnji list* I (1912.) br. 147, 9—10.

⁴⁹ *August Šenoa*, Preko Jasenka. Putopisna uspomena. *Vienac* 1880., br. 51, 831—832; br. 52, 855-856.

⁵⁰ *Manojlo Grbić*, Iz Karlovca u Plaški. *Srbobran* II (Zagreb 1895.), br. 94-100.

⁵¹ *Isti*, Unija u Tržiću i pogibija popa Nikole Gaćeše 1820. g. Prilog za istoriju srpsko-pravoslavnog vladništva gornjo-karlovačkog. Po oridinalnijem zvaničnim pismima napisao sveštenik Manojlo Grbić. U Zadru 1888. (preštampano iz *Istine*) (79 str.).

⁵² *Isti*, Karlovačko vladništvo. Karlovac 1893. Knjiga III, 277—334.

⁵³ Na taj tragičan događaj treba podsjetiti zato što baca dodatno svjetlo na međucrkvene odnose. Ugledni i učeni pravoslavni svećenik Manojlo Grbić trebao je znati da je opravdanje zločina u suprotnosti s općim načelima kršćanskog moralnog nauka — podjednako katoličkog kao i pravoslavnog. Nasuprot tome, on je u svojoj knjizi upravo branio ubojstvo neistomišljenika.

⁵⁴ *D. K.*, Ogulinska buna. *Hrvatska* 1895. br. 85, 1—2, br. 87, 1—2.

⁵⁵ *T. Matić*, Der kroatischer Schriftsteller M. Kuhačević und der Aufstand von Brine. *Archiv für slavische Philologie* XXXV, Berlin 1913.

⁵⁶ Povodom ustanka u Kokotitzu, kod Ogulina, i njegovom ugušenju od strane austrijske vojske (prijevod s francuskog). *Lipič*, 26. XI. 1871.

⁵⁷ *Türkenüberfall vor 107. Jahren. 500 Mann vom Oguliner Regiment schlagen 3000 Angreifer in die Flucht. Deutsche Zeitung in Kroatien*, II/1942, Nr. 151, 8.

⁵⁸ *Miljenko Pandžić*, Prilozi poznavanju hajdučije u osamnaestom stoljeću na području karlovačkog generalata i banske krajine. *Zbornik Cetinske krajine*, Knjiga I. Referati i saopćenja sa znanstvenog skupa »Ivan Lovrić i njegovo doba«. Sinj 1979. 107—124.

Poznato je da je cijela HSVK bila podijeljena na 11 pukovnija i 9 gradova — vojnih komuniteta. Podjela je slijedila unutrašnju vojničku logiku i nije uzimala u obzir regionalne zasebnosti. Stoga je vrlo teško u tako proizvoljno parcijaliziranom prostoru izdvojiti ono što bi bila *differentia specifica* navedenog prostora u odnosu na ostale pukovnije. Može se samo podsjetiti na pojedine događaje. OKP bila je ona u kojoj je niz godina službovao kao časnik kasniji general i hrvatski ban barun Josip Jelačić; na njezinu je teritoriju izbila rakovička buna; taj je kraj jedno od najstarijih područja vlaškog naseljavanja u Hrvatskoj, a bio je i poprištem zrinsko-frankopanske urote. Na području OKP nije bilo vojnih komuniteta, gospodarska se razvijenost kretala u granicama krajiškog prosjeka, ali je prilično značenje imao promet^{57a}. Na prijevoz roba odnosi se mnogo statističkih podataka.

Iako je literatura o Vojnoj krajini tako opširna da je već bilo pokušaja sastavljanja stručnih bibliografija (Wessely-Živković⁵⁸, Wessely⁵⁹, Kessler⁶⁰, Amstadt⁶¹, Wagner⁶² i dr.), o razvitku statistike ta literatura govori relativno malo. Do sada se to pitanje nije zasebno postavljalo ni proučavalo. Pojedini podaci razasuti su u brojnim djelima, ali je dio njih tek ponavljanje navoda preuzetih iz Vaničeka, što realno umanjuje ukupan broj podataka. Premda niz starijih autora spominje »statistiku« i u naslovima svojih djela (Demian⁶³, Hietzinger⁶⁴, Lichtenstern⁶⁵, Stopfer⁶⁶, Holdhaus⁶⁷), taj se pojam tada upotrebljavao u ši-

^{57a} Od ukupno 20 službeno registriranih cesta u HSVK, odnosno 7 takvih u Karlovačkom generalatu, područjem OKP prolazilo je njih pet: br. 1. Dalmatinska poštanska i trgovačka cesta (od Zadra preko Knina, Gospića, Otočca. Na području OKP ta se cesta račvala za kroz Povile); br. 3. Poštanska i trgovačka cesta od Senja obalom za Rijeku (prolazi kroz Povile); br. 4. Glavna poštanska i trgovačka tzv. Jozefinska cesta (od Senja do Karzerane, Josipdol, Oštarije, Tounj, Dubrave i Generalski Stol; br. 6. Stara trgovačka »sada« za Otočku kr. pukovnju (prolazi kroz Primišlje, Tobolić, Plavča i Jesenicu); br. 7. Zemaljska cesta od Karlovca uz granicu za Gračac, na Dalmatinsku poštansku cestu (prolazi kroz Broćanac, Rakovicu, Drežnik, Sadilovac, Koranu i Vaganac). Vidjeti: AH, Croatischen Militär Gränze (Landstrassen) [bez godine, bez folijacije 23 lista].

⁵⁸ Kurt Wessely — Georg Živković, Bibliographie zur Geschichte der K. K. Militärgrenze. Schriften des Heeresgeschichtliches Museum in Wien, Band 6. Wien 1973., 291-324.

⁵⁹ Kurt Wessely, Supplementarbibliographie zur österreichische Militärgrenze. Oesterreichische Osthefte, 16. Jahrgang, 3. Heft, Wien. August 1974., 280—328.

⁶⁰ Wolfgang Kessler, Njemačka i austrijska historiografija Vojne krajine. Vojna krajina (Zagreb 1984.), 101—117.

⁶¹ Jakob Amstadt, Die K. K. Militärgrenze 1522—1881 (miteiner Gesamtbibliographie). Inaugural-Dissertation. Würzburg 1969., 381—483.

⁶² Walter Wagner, Die österreichische Militärgrenze 1535-1871. Ausstellung des österr. Staatsarchivs, Kriegsarchiv. Wien 1971., 111—116.

⁶³ J. A. Demian, Statistische Beschreibung der Militärgrenze. Wien 1806.

⁶⁴ Hietzinger, o. c.

⁶⁵ Lichtenstern, o. c.

⁶⁶ Mathias Stopfer, Lehrbuch ueber die Statistik der Militaergrenze des österreichischen Kaiserthums. Nach des Herrn Hofrathes Karl Beruch Freiherrn von Hietzinger groeserem Werke, zum Gebrauche bei den Vorlesungen fuer die Grenz-Zoeglinge in Gratz, und zwar fuer den ersthalbjaherigen Lehrkurs der Verwaltungslehre, bearbeitet durch Mathias Stopfer, K. K. Verwaltungshauptmann und Professor daselbst, Graz 1840. (264 str.).

⁶⁷ K. Holdhaus, Volkswirthschaftliche statistische Übersicht der K. K. Militärgrenze, Wien 1867.

rem smislu nego danas i označivao je ono što je danas donekle »geografija« ili »ekonomska geografija«, kao što se vidi iz sadržaja tih djela. Itinerari, zapravo tehnički opisi cesta i plovnih putova, zbog iskazivanja udaljenosti također su često dobivali pridjev »statistički«⁶⁸.

III. SAČUVANA ARHIVSKA GRAĐA O OGULINSKOJ KRAJIŠKOJ PUKOVNIJI

Arhivska građa o OKP općenito, a posebno o onom njezinu dijelu koji se odnosi na statističku građu, pa i na pitanje organizacije uprave (koje je sadržajno vezano uz statistike), danas je vrlo raspršena. Pohranjena je ne samo u arhivskom fondu OKP u AH, nego i u registraturama ostalih institucija koje su korespondirale s vlastima te pukovnije. Relevantnih arhivalija o OKP ima i u drugim fondovima i zbirkama istog arhiva koji pohranjuje registraturnu i u drugom djelatnošću ostalih vojnih i civilnih institucija, a manji dio, s građu nastalu djelatnošću ostalih vojnih i civilnih institucija, pohranjenim vrlo korisnim podacima, treba tražiti i u arhivskim fondovima pohranjenim u arhivima izvan AH i u arhivskim zbirkama tih drugih arhiva, knjižnica, muzeja i sličnih ustanova. Treba upozoriti da sva takva građa nije podjednako zastupljena u svim navedenim fondovima. U ovom osvrtu pokušava se dati integralni pregled onoga dijela arhivske građe koji sadrži korisne podatke za poznavanje statistika krajiških pukovnja. Jasno je da zbog njezine opsežnosti on ne može biti sveobuhvatan.

ARHIVSKA GRAĐA U ARHIVU HRVATSKE

1. Ogulinska krajiška pukovnija, fond br. 441.

Arhivska građa koja je obrađena u ovoj raspravi potiče najvećim dijelom iz toga arhivskog fonda. Na ovom je mjestu moguć samo kraći osvrt na tu građu⁶⁹. Sačuvani dio registrature, koji je sada pohranjen u AH, sadrži: 1. spise registrature OKP nastale njezinom redovnom djelatnošću, 2. registraturne spise ili samostalno, 3. serije taktičke knjige koje su vođene u pukovnji uz tekuće spise ili samostalno, 4. serije taktičke knjige koje su vođene u pukovnji uz tekuće spise ili samostalno, 5. kodekse s ispisanim tekstovima pojedinih odabranih propisa i tzv. »normalije«. Za proučavanje statističke građe nisu sve te kategorije arhivalija jednako važne.

[ad 1.] Spisi redovne registrature krajiških pukovnja odnose se na sve predmete koje je u svome stvarnom i teritorijalnom djelokrugu rješavala pukovnijska uprava. Svi su ti predmeti najraznovrsnijeg sadržaja, i u njima se javlja stanovit broj raznovrsnih podataka statističkog karaktera. Osnovna zamjerka, koja bi se mogla staviti tom izvoru građe, njezin je parcijalni karakter. Izdvo-

⁶⁸ Statistische Ergänzungs-Tabelle zu der Land- und Wasser-Strassen Karte der Croatischen Militärgrenze (Landsstrassen), s. 1. s. a. (velika tiskana brošura s opisima cesta i plovnih putova), AH, OKP, Nro 979.

⁶⁹ Andrej Čebotarev, Građa za proučavanje upravnog sustava krajiških pukovnja (1746.—1873.) s posebnim obzirom na Ogulinsku krajišku pukovnju br. 3. *Arhivski vjesnik* 34—35 (1991.—1992.), 195—212.

jeni podaci primjerice o posjećenju količini drva u nekom selu ili satniji (kompaniji), računi ispostavljeni za ovu ili onu prigodno nastalu potrebu i slično, bez obzira na svoju relativnu brojnost, nisu još uvijek uzorak koji bi zadovoljavao kriterije statističke obrade. Pojedinačni su spisi osim toga znatno slabije sačuvani nego primjerice registraturne knjige, kojima je uvijek poklanjana veća pažnja. Iako se zbog nedostatka građe za 18. stoljeće ne može utvrditi od kada se uvodi podjela spisa na serije, ipak se može utvrditi da poslije 1820. godine postoji podjela na pet glavnih serija označivanih posljednjim slovima abecede: U (*Unterricht* — školstvo), V (*Verwaltung* — uprava), X (*Rechnungs-Kanzlei* — financijski odjel), Y (*Bau* — građevinarstvo [od starijeg izraza *Ingenierie*]), Z (*Zivil* — građanski poslovi). Za svaku od tih serija vodili su se odgovarajući urudžbeni zapisnici i kazala.

[ad 2.] Za sustavnu rekonstrukciju demografskih, gospodarskih i financijskih prilika pogodna su registraturne knjige u koje su uneseni registri svih zaprimljenih spisa. U njima su ponekad navedeni i brojevi iznosi, iako to nije bilo uvijek pravilo. U tijeku promatranih 127 godina postojanja pukovnije broj vrsta takvih registraturnih knjiga neprekidno je rastao, tako da je u razdoblju uoči razvojačenja dosegao nekoliko desetaka. Njihova imena navodimo u prilogima. Budući da sva arhivska građa do danas nije sačuvana, ti se izrađeni popisi, nažalost, ne mogu smatrati konačnima. Usporedbom s istovrsnom arhivskom građom ostalih pukovnija ipak je ustanovljeno da je veći dio postojećih vrsta registraturnih knjiga uglavnom utvrđen. Za statističku su obradu najpogodnije registraturne knjige financijskog karaktera. One su u pravilu rađene za cijelu godinu. Iako sva godišta nisu sačuvana, ipak se na temelju postojećih podataka mogu cjelovito analizirati svi prihodi i rashodi pukovnije u apsolutnim i relativnim (postotnim) iznosima. Među registraturnim knjigama u glavne se grupe mogu izdvojiti urudžbeni zapisnici, kazala i ostale vrste knjiga. Urudžbeni zapisnici (*Exhibitions-Protokolle*) vodili su se i na razini cijele pukovnije (Glavni urudžbeni zapisnik — *Haupt-Exhibitions-Protokoll*), i na razini njezinih odjela (*Departemente*) i ureda (*Aemter*), a također i na terenu u satnjskim registraturama. Iz rubrike koja se odnosila na rješavanje svakoga pojedinog predmeta vidljivo je pod čijom su nadležnosti bile dotične vrste predmeta. Kazala, koja su se u Karlovačkom generalatu nazivala »Repertoria«, a u Varaždinskom i Banskom »Registri«⁷⁰, donose za svaku godinu pojmovima ukazujući na brojeve spisa koji se na njih odnose. Po njima se može istraživati djelatnost upravnih, sudskih, crkvenih, školskih i drugih vlasti. Ostale vrste registraturnih knjiga također sadrže dio podataka koji mogu poslužiti statističkoj obradi. U registima spisa o sudskim postupcima, skrbništvu, financiranju privrede i infrastrukture (crkve, škole, bolnice, ceste, vodovodi, telegrafi, željeznice, itd.) ima mnogo numeričkih navoda o količini utrošena novca, građevinskog materijala, o deponiranju i kretanju financijskog kapitala. Sustavnom obradom takvih podataka može se dobiti statistički utemeljena slika privrednih odnosa u pukovnji. Knjige izdanih putovnica (»Pass-Protokolle«) mogu djelomice dati podatke o kretanju ljudi i roba, dok su druge vrste raznih dostavnih knjiga uglavnom manje važne za statističku obradu.

[ad 3.] Za statistička proučavanja mnogo su važnije serije redovnih mjesečnih personalnih, statističkih i financijskih iskaza, tzv. »Standes-Tabele«, »Monats-

⁷⁰ AH, UBVKGK, Serija »Pomoćne knjige«.

denje najraznovrsnijih računskih operacija o strukturi i karakteru privrede, o dinamici njezina rasta i demografskih kretanja. Velika je prednost te vrste arhivalija u ujednačenom karakteru iskazanih vrsta podataka za razdoblje koje je trajalo gotovo cijelo stoljeće. Dok su druge vrste građe sačuvane većinom za razdoblje nakon godine 1830., zemljišne knjige sadrže podatke premjeravanja obavljenog u OKP od 1775. do 1780. godine. Tada su za sve imovne općine otvorene knjige u koje je upisano postojeće stanje kao početno, a poslije su se unosile samo promjene. Podaci iz zemljišnih knjiga, zbog relativno velikog udjela sačuvanih knjiga, pogodni su i za kompjutorsku obradu građe. Te su knjige nastale iz »potrebe države da zavede nadzor nad pravnim odnosima u svezi s nekretninama«⁷⁴. Austrija je 1851. objavila svoj gruntovni zakon, koji je naredbom od 15. prosinca uveden i kod nas kao provizorni gruntovni propis⁷⁵.

[ad 5.] Dodatni izvor za proučavanje povijesnog razvitka statističkog praćenja pojava na području HSVK čine knjige zapovijedi (Verordnungsbücher, Verordnungen). U te pomoćne registraturne knjige u pukovnijama su se upisivale pojedine odredbe u vezi s upravom, a stanoviti se dio odnosi i na naredbe o prikupljanju i vođenju svih onih podataka koje danas smatramo statističkim, ili pak onih vrsta evidencija iz kojih možemo izvlačiti podatke statističkog karaktera. Uz te odluke često su priloženi uzorci tabela. Nedostatak je te vrste izvora u tome što nisu ni izdaleka očuvane sve takve normalije, pa se ne može načiniti rekonstrukcija u kontinuitetu; ali čak kad bi i bile sačuvane sve takve knjige, iz njih se ne bi moglo saznati jesu li dotične odluke i provedene u život. U svakoj administraciji postoje veći ili manji otkloni upravne prakse od proglašanih normativa. Ako je postojala odluka o prikupljanju određene vrste podataka, to još ne znači da su se oni uistinu prikupljali. Nema ni garancije da nije postojala neka druga odluka o ukidanju prethodne, te je stoga metodološki neispravno iz same odluke zaključivati da je ona i realizirana. Sve treba provjeravati na samoj građi, pa ukoliko ona nije sačuvana i ne može potvrditi postojanje određenih vrsta popisa, sva zaključivanja imaju samo karakter pretpostavki. Ipak, treba podsjetiti da je vojnički duh krajiškog života uvijek tovaio striktno izvršavanje svih zapovijedi. Knjige naredaba nastajale su u pisarnici (kancelariji) pukovnije upisivanjem najvažnijih pristiglih zapovijedi viših upravnih instanci (tj. generalata, generalkomandi, Dvorskoga ratnog vijeća ili Ministarstva rata), te su ubrzavale upravni proces budući da su činile neku vrstu kodeksa (u permanentnom nastajanju). Značenje tih rukopisnih knjiga naročito je veliko za razdoblje u kojem se još nije ustalilo publiciranje normativnih akata. Ako ti kodeksi i nisu cjeloviti, ne može im se osporiti kvaliteta sustavnog izbora načinjenog prema načelima onoga istog personala koji se tim priručnicima služio u praksi. Ta je vrsta knjiga za istraživače upravnog us trojstva utoliko važnija što je u 18. stoljeću među pojedinim pukovnijama i generalatima još bilo stanovitih manjih razlika u upravnim nadležnostima i vođenju kancelarija.

2. Krajiški pukovnijski sud u Ogulinu, fond br. 458.

Taj, za sada još nesređen, arhivski fond obuhvaća 73 kutije arhivske građe. Pretežno je riječ o parnicama privatnog karaktera. Pukovnijski su sudovi for-

⁷⁴ Ferdo Čulinović, O zemljišnim knjigama, Zagreb 1930., 9.

⁷⁵ Ibidem, 13.

grade toga fonda, koja zauzima više od 1650 kutija, trebalo bi istaknuti okružnice krajiških vlasti umnožene kamenotiskom za godine 1858., 1860., 1861., 1862., 1865., 1876. i 1877.⁷⁸, tiskanu brošuru sa 63 cirkulara izdanih od 3. siječnja 1849. do 17. siječnja 1850. godine⁷⁹ i »Školski zakon za Vojnu krajinu«⁸⁰.

6. *Ogulinsko-slunjsko upraviteljstvo (distrikt), fond br. 110.*

Ta je institucija nakon 1873. bila pravni sljednik OKP, budući da su upraviteljstva (distrikta) nastala spajanjem po dvije krajiške pukovnije (ovo upraviteljstvo spajanjem Ogulinske i Slunjske). Kao takvo preuzima svu registraturu dotičnih pukovnja. Budući da je i ovaj fond još arhivski nesređen, u njemu se javlja i dio grade OKP iz razdoblja do 1873⁸¹, dok dio neriješenih predmeta preostalih od pukovnije prelazi u redovnu nadležnost upraviteljstva, te se u njemu nastavlja rješavati, a isto tako i predmeti koji u doba OKP (do 1873.) nisu stigli biti riješeni.

7. *Slunjska krajiška pukovnja, fond br. 442.*

Ta je pukovnja bila susjedna Ogulinskoj i s njom često korespondirala o najraznovrsnijim predmetima. Zato bi za proučavanje statističke grade OKP trebalo u cjelini pregledati i njezinu gradu. Slunjska i Ogulinska pukovnja bile su upravno vezane u dva navrata: u doba francuske okupacije (1809.—1813.) zajednički su sačinjavale II. provizornu pukovnju francuske vojske, a u razdoblju između razvojačenja (1873.) i sjedinjenja (1881.) formirale su Slunjsko-ogulinsko upraviteljstvo (distrikt). Osim toga, u tijeku cijeloga pukovnijskog razdoblja zajednički su tvorile Karlovačku brigadu.

8. *Otočka krajiška pukovnja, fond br. 440.*

Ta je pukovnja graničila s Ogulinskom s njezine južne strane i imala sličnu upravnu i evidencijsku strukturu. Radi usporedbe s OKP izrađen je Popis registraturnih i drugih pomoćnih knjiga te pukovnije, koji je dan u Prilozima. Uz protokole pukovnije dolazi i velika mapa koja sadrži karte i planove tvrdava Vojne krajine. Neke se odnose na područje OKP.

9. *Vojne normalije i pravilnici, fond br. 476.*

Taj danas zaseban fond u AH sadrži vojne normalije i pravilnike koji su bili zatečeni u spisima OKP prilikom preuzimanja grade u tijeku prvoga svjetskog rata. Neko su vrijeme pripadali Županijskoj oblasti Ogulin, te najveći dio njih nosi njezin pečat⁸².

⁷⁸ AH, CUVK, kutija 1648.

⁷⁹ Sammlung der im Fache der Militär Verwaltung ergangenen Gesetze und Normal-Verordnungen. Zwei und dreissigste Jahrgang. 1849., Wien 1851. (82 str.). AH, CUVK, kutija 1648.

⁸⁰ AH, CUVK, kutija 53.

⁸¹ Tako je primjerice u fondu Ogulinsko-slunjskog upraviteljstva (distrikta) zatečen nacrt zgrade pukovnijske uprave: »Skizze vom Regiments Gebäude in Ogulin [1. Stock Erdegesschoss]« s registraturnim brojem kancelarije OKP »ad Nro 229/1872«.

⁸² AH, Vojne normalije i pravilnici. Zbirka sadrži ukupno 16 takvih normalija koje su navedene na odgovarajućim mjestima u ovoj raspravi.

10. *Hrvatsko kraljevsko vijeće (Consilium regium Croaticum), fond br. 12.*

U tom arhivskom fondu dio spisa obrađuje različite aspekte odnosa Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s HSVK. Osim spisa o reambulaciji (razgraničenju), eksproprijaciji (izvlaštenju) vlastelinskog zemljišta na krajiškom području, propisa protiv fluktuacije stanovništva iz Krajine u Provincijal i obratno, jedan dio sadrži podatke o broju pobjega važne za proučavanje suvremene demografije. Teškoća je pri upotrebi te vrste građe u tome što su spisi disperzirani po cijelom fondu, pa ga treba cijeloga pregledati.

11. *Vlastelinstva, fondovi br. 677—695.*

Vlastelinstva, pogotovo ona bliža granicama HSVK, primjerice vlastelinstvo grofova Erdödyja u Jastrebarskom i neka druga, pohranila su u sklopu svojih registratura brojne račune i druge podatke o poslovanju s krajiškim područjem. Sumiranje tih računa moglo bi dati određenu predodžbu o udjelu trgovine koji je prelazio krajiške granice, ali je i ovdje fragmentarnost sačuvane građe prepreka za stvaranje sigurnijih zaključaka. Arhivska građa fondova vlastelinstava obiluje godišnjim i mjesečnim iskazima izdataka i primitaka, značajnim za gospodarsku povijest. Ozaljsko vlastelinstvo imalo je, primjerice, 1806. godine sumarne mjesečne iskaze koje su vodili zasebni uredi (financijski, blagajnički, podrumarski, građevinski, ured upravitelja vlastelinstva, šumarski)⁸³.

12. *Obitelji, fondovi br. 696—786.*

U obiteljskim fondovima (ostavštinama) nalazi se najraznovrsnija građa. Osim računa tu su često i dulji ili kraći historijati ratnih pohoda s raznolikim podacima, ispisi iz starijih rukopisa itd. Pri proučavanju krajiškog područja trebalo bi sistematski proučiti i sve ostavštine s područja današnje Hrvatske, dakle i one izvan krajiškog područja, jer su pojedini članovi tih obitelji bili časnici u krajiškoj vojsci, ili su u sastavu banske ili carske vojske sudjelovali u nekim ratnim operacijama na području HSVK. Mogu se očekivati i podaci statističkog karaktera, ali ne u velikom broju. Kao primjer mogu se navesti »Stand- und Dienst-Tabellen« i »Dislocations-Pläne« u fondu obitelji Drašković⁸⁴. Fond obitelji Vukasović sadrži bogatu građu za ratnu povijest Hrvatske⁸⁵.

13. *Osobni fondovi i rukopisne ostavštine, fondovi br. 787—839.*

U toj grupi fondova mogu se naći pojedini rukopisi i spisi o historijatu OKP, ukoliko su njihovi tvorci imali bilo kakve veze s njim, bilo da su ovdje rođeni, službovali ili naslijedili što od osoba porijeklom iz toga kraja. Takva arhivska građa vrlo je raspršena, a mogla bi se ustanoviti sustavnim pregledavanjem cijelih fondova, budući da za većinu njih još ne postoje analitički inventari.

⁸³ AH, Vlastelinstvo Ozalj. Vodič kroz arhivsku građu, br. XXXIX, 70.

⁸⁴ AH, Obitelj Drašković, Korespondencija Laudon, kutija 49.

⁸⁵ AH, Obitelj Vukasović, fond br. 783. Filipu pl. Vukasoviću bilo je, naime, naloženo poći u Crnu Goru sa 400 »Ličana i Otočana« (tj. vojnika Ličke i Otočke pukovnije) protiv skadarskog paše. Isprave, spise i račune s tim u vezi objavili su Laszowski i Deželić u *Vjesniku zemaljskog arhiva za 1917. godinu*.

Djelomičnim uvidom u te fondove otkriveni su neki spisi i rukopisi u kojima bi se mogli nalaziti statistički podaci o OKP. Kao primjeri sadržajne fizionomije tih fondova mogu se izdvojiti veliki Dnevnik rata Antuna Khucna⁸⁶ i njegov Pregled rata s Francuzima⁸⁷. Dolaze u obzir i pojedine publicirane knjige ili godišta nekih almanaha kojih često nema u knjižnicama, pa ih treba znati pronaći u fondovima obiteljskih ostavština, primjerice Vojni šematizam u Marićevoj ostavštini⁸⁸, a isto tako i zemljopisne karte⁸⁹.

14. Zbirka rukopisa, fond br. 881.

Samo dio rukopisa te zbirke odnosi se na HSVK, a od njih neki govore o organizaciji uprave ili daju pojedinačne zasebne podatke statističke naravi. Rukopisi su inače raznolikog sadržaja. Većim dijelom odnose se na povijest, a manjim na upravu. U času nastajanja imali su privatni karakter: pisali su ih upravni i vojni časnici kao memoare o vojnim doživljajima ratne jedinice. Iako, dakle, nisu nastali službeno u pukovnijskoj pisarnici, većina podataka u njima točna je i dragocjena kao povijesni izvor, budući da su njihovi pisci bili dobri poznavaoči ratnih događanja, a često su i sami u njima sudjelovali. Ipak, tu vrstu memoara ne smijemo zamijeniti sa službenim historijatima pojedinih vojnih jedinica, kakve su oko sredine prošlog stoljeća pisali uglavnom umirovljeni vojni ili upravni časnici na nalog Dvorskoga ratnog vijeća. Za OKP takav je historijat napisao Pavao Kušan⁹⁰, a za susjednu Otočku krajišku pukovnju Franjo Bach⁹¹. Pisanje tih historijata nadovezuje se na tradiciju 18. stoljeća, kada je Josip II. bio naložio časnicima Generalštaba da, služeći se dokumentima, napišu povijest austrijskoga nasljednog rata (1740.—1748.) sa svrhom prenošenja ratnih iskustava na mlađi vojni kadar. Time je ujedno utemeljen začetak zbirke rukopisa u Bečkom ratnom arhivu⁹². U zbirci rukopisa u AH ima ukupno tridesetak rukopisa o Vojnoj krajini, od kojih bi se sa stanovišta koje ovdje razmatramo mogli izdvojiti ovi: »Cantons Regu- uведенom 1787. godine. U obliku leksikona obrađena su pojedina pitanja vojne uprave s mnoštvom konkretnih podataka⁹³; »Novum regulamentum militare, sub diaeta anni M.DCC.LI. concinnatum, ac per sacratissimam caesareo-regiam Majestatem benignissime approbatum«, Posonii, 1751.⁹⁴;

⁸⁶ AH, Obiteljska ostavština Khuen, fond br. 728, kutija 7. Dnevnik rata (1808.—1809.).
⁸⁷ Ibidem, kutija 7. Pregled rata s Francuzima u 9 dijelova, veliki dnevnik rata (1812.—1815.).

⁸⁸ AH, Ostavština Marić, fond br. 809., kutija 5 pohranjuje: »Militärschematismus des Oesterreichischen Kaiserthums, Wien 1825. (502 str.).

⁸⁹ AH, Ostavština Khuen, fond 728, kutija 16, fascikl 1, ima kartu Ugarske koja uključuje i hrvatske zemlje s ucrtanim granicama županija i pukovnija.
⁹⁰ P. Kusan, o. c.

⁹¹ Franz Bach, Otočaner Regiments Geschichte. Vom Ursprung dieser Gegend, ihrer Bevölkerung und ihrer Schicksale. In zwei Bänden und drei Hauptstücken verfasst im Jahre 1851, 1852 und 1853 zu Otočac. Karlstadt 1855.

⁹² Peter Broucek, Handschriftsammlungen des Kriegsarchivs, Scrinium 11 (Wien 1974.), 22-23.

⁹³ AH, Zbirka rukopisa, kutija 69, rukopis br. 2.

⁹⁴ Ibidem, kutija 69, rukopis br. 124/13.

17. Grafička zbirka, fond br. 903.

U grafičkoj zbirci AH utvrđen je tek manji broj grafika gradova i utvrđena područja teritorijalne nadležnosti OKP¹⁰⁵. Ista grafička zbirka sadrži i 104 višebojne grafike austrijskih vojničkih uniformi koje su se nosile i u OKP¹⁰⁶.

18. Zbirka planova, fond br. 904.

U toj se arhivskoj zbirci nalaze planovi pojedinih građevina na području naseljenih mjesta OKP. Za određena mjesta OKP treba konzultirati abecednu kartoteku u AH.

19. Zbirka stampata, fond br. 907.

U vezi s problemom koji istražujemo iz te zbirke valja upotrijebiti tiskane carske, generalske i druge zapovijedi, proglase i okružnice što se odnose na ustrojstvo i upravu HSVK, odnosno OKP. Njihov cjeloviti popis nije moguće dati budući da ta zbirka još nije potpuno inventirana¹⁰⁷.

20. Varia.

Dio vojnih arhivalija najraznolikijeg sadržaja, za koje nije ustanovljen tvorac, pohranjen je u toj arhivskoj zbirci. Vremenski se odnose na razdoblje od 1662. do 1916., a sadržajno na hrvatsku gardu u Dresdenu (1662.—1665.), Požarevački mir (1718.), mede s Turskom od ušća Save do Triplex Confiniuma, Sedmogodišnji rat (1755.—1763.), ustanak u Hercegovini (1875.) i dr.

21. Acta militaria varia.

Ta zbirka sadrži građu sličnog karaktera. Tu su spisi o Vojnoj krajini (iz 1580.), o Plaškom i Ogulinu (iz 1710.), »Armee Befehl« glavne vojarne u Italiji (1814.), itd. Treba podsjetiti da je dio OKP sudjelovao u borbama u

RUKOPISNA GRAĐA U NACIONALNOJ I SVEUČILIŠNOJ BIBLIOTECI

Osim registraturne građe nastale radom kancelarija upravnih institucija, pisane izvore za povijest OKP nalazimo i u obliku rukopisa različita karaktera (povijesnog, memoarskog i drugog) koje treba konzultirati, osim u arhivima, još i u rukopisnim odjelima knjižnica, muzeja i znanstvenih ustanova. Od ukupno više od 4000 rukopisa u NSB može se utvrditi desetak koji su svojom tematikom više ili manje u vezi s problematikom ove rasprave. Od povijesnih spisa ističe se kratak historijat OKP što ga je napisao njezin umirovljeni

¹⁰⁵ AH, Grafička zbirka. To su poimence grafike za ova mjesta (u uglatim je zagrađama inventarski broj): Drežnik (fotokopija) [1990], Krstinja (crtež iz god. 1890.) [1866], Modruš (crtež kopirala Vjera Bojničić) [1792], Plaški (crtež 21. VI. 1892.) [1882] i Tounj (»Tovunj«)

¹⁰⁶ AH, Grafička zbirka, signatura: 1074.

¹⁰⁷ O karakteru tih dokumenata govori primjerice instrukcija za popis neplemića izdana u Beču 29. prosinca 1802. (na latinskom jeziku). U prilogu sadrži uzorke formulara.

zapovjednik pukovnik Franjo Holjevac¹⁰⁸. Ostali povijesni rukopisi odnose se na druga područja Vojne krajine. Vrijedni su razmatranja rukopisi o vojnom pitanjima¹⁰⁹, spisi Karlovačkog i Varaždinskog generalata¹¹⁰ i povijesni podaci o Gomirju, Vrbovskom i Moravicama¹¹¹. Nacionalna i sveučilišna biblioteka izdala je katalog svojih rukopisa¹¹², ali je on za sada od slabe pomoći. Riječ je o prvom svesku niza koji bi imao sadržavati 8-9 svezaka, pa će se moći potpuno iskoristiti tek kada izide u cijelosti. Osim toga, rukopisi su poredani po signaturama a ne po autorima ili sadržaju, tako da se mora pročitati sve kako bi se našlo što se traži.

ARHIVSKA GRAĐA U STATISTIČKOM ZAVODU HRVATSKE

Knjižnica statističkog zavoda Hrvatske posjeduje o HSVK jedan svežanj arhivske građe¹¹³ i nešto objavljenih knjiga. Riječ je o izvještajima pukovnijskih i komunitetskih registratura, upućenim Generalkomandi u Zagreb, s podacima popisa stanovništva 1869¹¹⁴, i o rezultatima koje je sumirala Generalkomanda na temelju primljenih izvještaja¹¹⁵.

ARHIVSKA GRAĐA U HISTORIJSKOM ARHIVU KARLOVAC

Taj arhiv posjeduje 186 zemljišnih (katastarskih) knjiga s područja OKP za razdoblje 1818.—1900¹¹⁶. To je otprilike polovica postojećih knjiga. Druga je polovica u Arhivu Hrvatske u Zagrebu (u sklopu arhivskog fonda OKP). Premda bi taj fond trebalo ujediniti, odnosno karlovački dio građe dopremiti u Zagreb, restitucija arhivske građe ima sporu proceduru, pa se navedena građa utvrđuje na mjestu gdje se trenutno nalazi.

ARHIVSKA GRAĐA U HRVATSKOM ŠKOLSKOM MUZEJU

Taj muzej prikuplja građu za povijest školstva. Arhivalije još nisu definitivno popisane, te se za sada ne može preciznije reći koliki se dio građe odnosi na školstvo s područja OKP. Od spisa važnih za povijest školske uprave treba istaknuti »Naredbe ili propise za ustanovljenja pučkih i nacionalnih škola u Voj-

¹⁰⁸ Franz Holjevac, Dokumente zur Geschichte der Oguliner Grenz Regiments (1845), NSB, R-4274. (Rukopis je zapravo prijepis koji je sačinio kapelan Mane Sladović, inače autor poznate monografije o povijesti Senjske i Modruške biskupije.).

¹⁰⁹ Teleki, Verhaltungsregulament in militaerischen Sachen, XVIII. st., NSB, R-3061.

¹¹⁰ Spisi Varaždinskog i Karlovačkog generalata, NSB, R-3990.

¹¹¹ Srbi Gomirja, Vrbovskog i Moravica. Povlastice austrijskih careva. NSB, R-4460.

¹¹² Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke. Svezak I., Zagreb 1990.

¹¹³ SZH, svežanj: »Vojna krajina Hrvatske. Popis stanovništva 1869«. Sadrži 67 ispisanih listova podataka i 6 listova formulara (bjelica) s ispunjenim podacima.

¹¹⁴ SZH, »Summarische Nachweisung über das vorläufige Ergebniss der im Zuge befindlichen Volkszählung nach dem Stande vom 31. December 1869«.

¹¹⁵ SZH, »K. K. Generalkommando in Agram. Generalats Übersicht nach dem Volks-

¹¹⁶ HAK, fond br. 138.

noj krajini 1829. godine¹¹⁷ i spise Generalkomande o školstvu¹¹⁸. U kartografskoj zbirci toga muzeja nalazi se zemljovidna karta OKP koja nije datirana, a prikazuje vanjske granice pukovnije i unutrašnje granice između 12 satnija.¹¹⁹ Muzej pohranjuje i zbirku učeničkih likovnih radova iz prve polovice 19. stoljeća. To su zadaćnice škole u kojima su učenici uvježbavali upotrebu topografskih simbola. Krajiški časnici morali su, naime, poznavati osnove kartografije i samostalno izrađivati vojne i katastarske karte. Ta građa danas može poslužiti kao dopuna zemljopisnim kartama, odnosno detaljnijem poznavanju ogulinskog terena u topografskom smislu. Za protokole je izrađen inventar¹²⁰, a o školskim zemljopisnim crtežima objavljen članak¹²¹.

ARHIVSKA GRAĐA U ARHIVU HAZU

U Zbirci rukopisa Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za područje OKP važan je rukopis Ivana Dominika plemenitog Vukasovića »Geographische und historische neue Beschreibung des Karlstaedter Generalat in dem Koenigreich Croatien, 1777«¹²². Vjerojatno je da ista zbirka ima i drugih rukopisa o krajiškom području. U trezoru rijetkosti knjižnice HAZU pohranjeno je izvorno izdanje krajiških prava iz 1754. godine¹²³. Koliko mi je poznato, to je jedini u Zagrebu dostupni primjerak ovog zakonika.

ARHIVSKA GRAĐA U BEČKOM RATNOM ARHIVU

U arhivsku građu o OKP koju pohranjuje Ratni arhiv u Beču (Kriegsarchiv, Wien) nisam imao osobnog uvida: o njoj se informiram iz inventara arhivističke literature i periodike dostupnih u Zagrebu. Osim statističkih podataka u fondovima registrature Dvorskoga ratnog vijeća i ostalih središnjih upravnih organa, za naše su istraživanje serije »Standes-Tabele« i »Monats-Liste«, karata, planova, grafika, rukopisa i ostalih kategorija arhivalija područje OKP. Od najvažnije literature o Ratnom arhivu treba spomenuti opći inventar Ratnog arhiva¹²⁴, sistematični Wagnerov članak koji donosi

¹¹⁷ HŠM, Anordnungen oder Vorschriften Sr. Majestaet des Kaisers fuer die Errichtung der Elementar- und National-Schulen in der Militaer-Grenze vom Jahre 1829. betreffend (17 listova). Uprava Zagrebačkoga školskog distrikta, kutija 2, P-4268/II.

¹¹⁸ HŠM, Spisi Generalkomande u Zagrebu o školstvu. Uprava Zagrebačkoga školskog distrikta, kutija 2, 4268/II.

¹¹⁹ HŠM, Kartografska zbirka. »Karte des Oguliner Grenz Regiment Nro 3«, signatura 2926.

¹²⁰ Dora Bošković, Inventar školskih protokola [Interno].

¹²¹ Dora Bošković, Zemljopisni školski crteži iz Vojne krajine (1819—1834) u Hrvatskom školskom muzeju, Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete — Zbornik za povijest školstva i prosvjete, 24 (Ljubljana-Zagreb 1991.), 97-104.

¹²² Arhiv HAZU, signatura: III-d-66. (Citirano prema: Mile Magdić, Topografija i povijest Ogulina, Zagreb 1926., 58.).

¹²³ Militaer-Granitz-Rechten [...] fuer das Karlstaedter und Warasdiner Generalat. Wien 1754. Knjižnica HAZU, R-1579.

¹²⁴ Inventare Österreichischen Staatsarchivs, VIII. Inventare des Kriegsarchivs Wien, Wien 1953.

ARHIVSKA GRAĐA U ŠTAJERSKOM ZEMALJSKOM ARHIVU U GRAZU

Za proučavanje stanja koje je prethodilo uvođenju pukovnijskog sustava treba konzultirati građu iz razdoblja kada je Dvorsko ratno vijeće imalo sjedište u Grazu. Za prvu informaciju iz cjeline te građe može poslužiti Poschov inventar¹³⁴.

ARHIVSKA GRAĐA U ARHIVU SLOVENIJE U LJUBLJANI

U Arhivu Slovenije u Ljubljani arhivska građa o Vojnoj krajini odnosi se uglavnom na kapetanijsko razdoblje njezina uređenja. Za pukovnijsko razdoblje podaci su sporadični. Od posebnog je interesa arhivski fond »Deželni stanovi za Kranjsko« (Landesstaende fuer Krain). Ta najviša upravna institucija Kranjske utemeljena je u 13. stoljeću, a sačuvani dio građe odnosi se na razdoblje poslije 1493. godine¹³⁵. Među građom o Krajini pohranjeni su većinom opisi i izvještaji o stanju na granici¹³⁶, prijedlozi njezina uređenja¹³⁷, Ungnadova¹³⁸ i Auerspergerova¹³⁹ korespondencija o obrani Krajine, krajiški statuti¹⁴⁰, te popisi časnika¹⁴¹. Neki od popisa odnose se izravno na Ogulin i obližnji Barilović¹⁴², ali za razdoblje koje nije predmet našega proučavanja. Bliži podaci o Fondu zemaljskih staleža Kranjske mogu se naći u njegovu inventaru¹⁴³. Poseban popis arhivske građe o Vojnoj krajini u slovenskim arhivima nedavno je priredila Ema Umek¹⁴⁴.

GRAĐA U CRKVENIM ARHIVIMA

Djelatnošću crkvenih institucija također je nastajala registraturna građa važna za statistički aspekt istraživanja. Prikupljanje crkvene desetine i ostalih daž-

¹³⁴ Fritz Posch, Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchivs, Graz 1959. (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs 1).

¹³⁵ Arhivski fondii in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ. SR Slovenija. Beograd 1984., 33.

¹³⁶ AS, Hans Lenkovich, Bericht ueber die kroatische und windische Grenze [1 spis], (1564), SDK, fasc. 132.

¹³⁷ AS, SDK, Historischen Expose von R. S. von Peritzhofen ueber die Grenzlaender zur Information fuer die definitive Regelung [1 svežanj], (1744), fasc. 132 a.

¹³⁸ AS, SDK, Hans von Ungnads Korrespondenz ueber die Grenzverteidigung 1553 und 1570 [1 svežanj], fasc. 145.

¹³⁹ AS, SDK, Herward von Auerspergs Korrespondenz ueber die Grenzverteidigungs (1574—1575) [1 svežanj], fasc. 145.

¹⁴⁰ Primjerce: AS, SDK, Grenz-Einrichtung betreff. dabei Statuten der Warasdiner Generalat (1731—1746) [1 svežanj], fasc. 132 a.

¹⁴¹ AS, SDK, Stellen und Chargenbesetzung: Karlstaedter Husarenhauptmannschaft (1579—1689); Karlstaedter Husarenhauptmannschaft (1636—1669, 1686), fasc. 143.

¹⁴² AS, SDK, Stellen und Chargenbesetzung: Hauptmannschaft Ogulin (1652—1687), [1 svežanj].

¹⁴³ Arhiv Slovenije (Ljubljana). Inventar arhivskega fonda »Stanovi in dežele na Kranjskem. Stanovski arhiv«.

¹⁴⁴ Usmeno priopćenje s radnog sastanka sa slovenskim povjesničarima u Institutu za suvremenu povijest u Zagrebu, 6. svibnja 1992.

bina za potrebe financiranja Crkve zahtijevalo je vođenje evidencije o cjelokupnom stanovništvu dotične jurisdikcije i praćenju imovnih prilika pučanstva. Redovno su vođene matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih te pomenični popisi svih ukućana, tzv. »Status animarum«. S druge pak strane, crkvene investicije za gradnju škola, bolnica, sirotišta i ostalih odgojnih i karitativnih zavoda pružaju gradu o opsegu građevne djelatnosti, o računima obrtničkih usluga, cijenama itd. Rimokatolici sjevernog dijela područja OKP potpadali su pod jurisdikciju Zagrebačke biskupije (od 1850. godine nadbiskupije), a južnog dijela pod Senjsku biskupiju. Pravoslavni su bili pod jurisdikcijom Gornjokarlovačke eparhije sa sjedištem u Plaškom. Budući da je Plaški bio i sjedištem Plaščanske satnije Ogulinske pukovnije, ta je crkvena vlast u svjetovnim pitanjima komunicirala sa zapovjedništvom OKP. Arhivska građa u vezi s Katoličkom crkvom pohranjena je u biskupijskim arhivima Zagreba i Senja, a u vezi s Pravoslavnom eparhijom Plaški u AH¹⁴⁵.

IV. POVIJESNI RAZVITAK STATISTIKA PROMATRAN U KONTEKSTU RAZVOJA UPRAVE

NUŽNOST POZNAVANJA UPRAVNOG SUSTAVA ZA RAZUMIJEVANJE STATISTIČKE PROBLEMATIKE

Budući da prikupljanje statističkih podataka nije bilo samo sebi cilj, i prvotno se nije poduzimalo u znanstvene nego praktične svrhe, za shvaćanje problematike statistika nužno je poznavati osnovne podatke o organizaciji uprave Vojne krajine.

Organizacijska struktura Ogulinske krajiške pukovnije, odnosno njezina struktura i upravni sustav, važno je i teoretsko i praktično pitanje: teoretsko kao doprinos poznavanju povijesti uprave, a praktično kao polazište za arhiviste pri sređivanju do danas još nesređene građe krajiških upravnih institucija u hrvatskim arhivima. Povijesti krajiških upravnih institucija do sada se nije poklanjala veća pažnja. Starija povijesna literatura o Vojnoj krajini nije se iz razumljivih razloga bavila pitanjima upravne organizacije jer ona ne ulaze ni u događajnu, ni u kulturnu, ni u socijalnu povijest. Od pravnih povjesničara u događajnu, ni u kulturnu, ni u socijalnu povijest. Od pravnih povjesničara u povijest krajiške uprave razmatrali su dr. Ferdo Čulinović¹⁴⁶ i dr. Ivan Beuc.¹⁴⁷ Neiscrpnu sliku o istraživanjima austrijskih pravnih povjesničara nažalost je nemoguće dati jer njihovih djela, s tako specijalistički specificiranom tematikom, nema u zagrebačkim knjižnicama. Na osnovi dostupne literature mogu se ipak donekle skicirati opći pravci istraživanja i utvrditi da je osnovna pažnja austrijskih istraživača upravne povijesti usmjerena pretežno na centralne upravne

¹⁴⁵ AH, Pravoslavna Gornjokarlovačka eparhija Plaški, fond br. 675.

¹⁴⁶ Ferdo Čulinović, Državno-pravni razvitak Vojne krajine s naročitim osvrtom na Slavoniju, Rad JAZU, knj. 356, Zagreb 1969.

¹⁴⁷ Beuc, o. c., poglavlje: »Uređenje Vojne krajine«, 97-132. O istoj temi poglavlje s istim naslovom u 2. izdanju knjige »Povijest institucija državne vlasti kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije«, Zagreb 1985., 223-246.

institucije (o kojima je literatura pohranjena u austrijskim arhivima), a da niža razina uprave nije izazvala njihov veći interes. To je i razumljivo, budući da je registraturna građa pukovnijske razine lokalnog značenja uglavnom ostala u mjestima pukovnijskih štabova, odakle je poslije dospjela u hrvatske arhive. Zato je prvenstveno na našoj znanosti da prouči organizaciju uprave u pukovnijama.

METODOLOŠKE TEŠKOĆE

Pri rekonstrukciji upravnog sustava OKP, koji smo sistematizirali prema razvojnim fazama, nailazi se na niz objektivnih teškoća. Nedostatnost literature nameće pojačano oslanjanje na arhivsku građu. Međutim, budući da ni arhivska građa nije potpuno sačuvana, problem je još više otežan. Na ovom mjestu nije se moguće upustiti u procjene koliki je dio sačuvan a koliki propao. Dovoljno je naglasiti da sve serije spisa, registraturne i pomoćne knjige nisu podjednako sačuvane. Osim toga, nisu jednako sačuvana ni sva razdoblja. Građa 18. stoljeća većim je dijelom škartirana već u 19. stoljeću. Ali čak da je i sačuvana sva registraturna građa za 127-godišnje trajanje pukovnije (od 1746. do 1873.), obrada njezina upravnog sustava po razvojnim fazama ne bi mogla izbjeći još jednu dodatnu teškoću. U razvitku registraturnog sustava postoji, naime, u prošlosti ista zakonitost kao i danas, a to je neprekidni porast opsega kancelarijske djelatnosti i količine registraturne građe. Metodološki ta pojava otežava istraživanje, jer prisiljava da se zaključci izvode iz nejednakog broja elemenata, u ovom slučaju količine sačuvane građe.

Posebno je pitanje raščlamba na upravne faze. Pokazalo se da nije dovoljna podjela prema kriteriju ustavnih faza. Zato su pri periodizaciji na faze dodatno uzete u obzir i veće upravne promjene, pa i francuska ratna osvajanja. Razumljivo je da se sve upravne promjene u stvarnim i teritorijalnim nadležnostima ne mogu tretirati kao posebne faze. Iako se nastojalo da se u raspravi sva upravna razdoblja prikažu po mogućnosti podjednako, to nije bilo uvijek moguće. Tome je donekle uzrok i neujednačena objava zakonskih tekstova, koja sistematično započinje tek oko sredine 19. stoljeća s pojavom *Militär-Verordnungsblatta*, dok se u drugoj polovici 18. st. sporadično tiskaju samo najvažniji temeljni zakonski tekstovi, primjerice »Statuta valachorum«. U obradi krajiške uprave po fazama veće se teškoće javljaju za starija razdoblja.

OSNOVNE KARAKTERISTIKE RAZDOBLJA DO 1746. GODINE

Iako ova rasprava razmatra statističku građu OKP u razdoblju njezina postojanja (1746.—1873.), za potpunije razumijevanje problema potreban je kraći osvrt i na razdoblje koje je prethodilo uvođenju pukovnijskog sustava. Budući da je registriranje podataka statističkog karaktera proizlazilo iz registraturne djelatnosti upravnih vlasti, potreban je i kraći osvrt na Vojnu krajinu kao stanovišta uprave i statističkih evidencija koje su nastajale iz njezine redovne djelatnosti, a koje su danas izvor statističkih podataka.

Vojna krajina (latinski: »*Confinium militare*«; njemački: »*Militaergr[a]enze*«; u starijim njemačkim tekstovima do 18. stoljeća: »*Milita[e]r Graenitz*«) jest »pogranično područje kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije uz granicu

sa Turskom, koje je bilo izuzeto iz jurisdikcije staleža i redova te bana¹⁴⁸. O počecima te specifične organizacije, prema priznanju brojnih povjesničara, teško je govoriti, budući da se ti počeci, kako kaže Vaniček, »gube u magli«¹⁴⁹. Istu misao ponavlja i Franjo Kušan koji, priznajući da su za organizaciju graničnog područja bili zaslužni već i ugarski vladari, ipak ističe da Vojnu krajinu treba razmatrati kao djelo austrijskih knezova, odnosno vladara¹⁵⁰. Uspostava i razvitak Krajine posebno se intenziviraju nakon poraza Ugarskoga Kraljevstva u bitki kod Mohača godine 1526. i prelaska ugarske krune na austrijske vladare¹⁵¹.

Vojna se krajina razvijala postupno, a osnovni problem, s našeg aspekta proučavanja, sastoji se u tome što nije moguće decidirano reći u kojem se trenutku taj teritorij formira u zasebnu upravnu instituciju. Različiti autori uzimaju različite događaje za njezin početak. Otkada je 1463. godine Bosna pala pod tursku vlast, Hrvatska je izložena sve većoj opasnosti od novog susjeda. Započinje dugotrajno razdoblje ispočetka spontane, a zatim sve organiziranije obrane. Tako i sve mjere donošene za obranu zemlje imaju ispočetka parcijalan, lokalni karakter, da bi se tek mnogo kasnije moglo govoriti o cjelovito organiziranoj obrani koja svoj najsavršeniji organizacijski oblik doseže u Vojnoj krajini tzv. pukovnijskog razdoblja.

U razdoblju do 1746. godine donesene su brojne mjere za organizaciju obrane i organizaciju života na pograničnom teritoriju. Postavši hrvatskim kraljem Ferdinand se na Cetinskom saboru 1527. godine obvezao štititi hrvatsku granicu i hrvatske utvrde držati u ispravnom stanju¹⁵². Godine 1535. doseljeni uskoci u Žumberku dobivaju prve povlastice za vojnu službu. Ivan Lenković organizirao je 1538. godine Gornjoslavonsku (»Oberslavonische« ili »Windsche Grenze«) i Hrvatsku krajinu (»Chrabatische Grenze«). Iste godine na Križevačkom saboru hrvatski staleži odlučuju uzeti obranu u svoje ruke. Tada se kao zaštitni punktovi utvrđuju Križevci, Koprivnica i Ivanič¹⁵³. Utvrđuje se i konjanička nadoknada, tzv. »Wartpferde«, a za držanje konja mjesečno se doznaju 2—3 talira¹⁵⁴. Nadvojvoda Ferdinand vrbuje vojsku iz Nutarnje Austrije i imenuje Johanna Katzianera »generalkapetanom« Nutarnje Austrije sa sjedištem u Ljubljani te postavlja trupe sastavljene najvećim dijelom od njemačkih plaćenika¹⁵⁵.

Godine 1578. »Bruški libel« (»Brucker Libell«) propisuje način financiranja Vojne krajine. Zapovjednikom Hrvatske krajine te je godine imenovan nadvojvoda Karlo, koji je sazvaio Sabor u Brucku na Muri, na kojemu se raspravljalo o pitanju budućeg podmirivanja troškova i uprave Krajine. Nakon trogodišnje rasprave zaključeno je da će Vojna krajina u pravnom (tj. upravnom) pogledu potpasti pod Ratno vijeće u Grazu (osnovano 1578.), a njezine će troškove snositi austrijski staleži¹⁵⁶. Neposredno nakon osnutka Karlovca

¹⁴⁸ *Beuc*, o. c. 97.

¹⁴⁹ *Vaniček*, o. c.

¹⁵⁰ *Kussan*, o. c. 1.

¹⁵¹ *Ibidem*, 2.

¹⁵² *Krajasich*, o. c. 9.

¹⁵³ *Ibidem*, 9.

¹⁵⁴ *Ibidem*, 10.

¹⁵⁵ *Ibidem*, 10.

¹⁵⁶ *Valentić*, *Razvitak Senja... Senjski zbornik 1* (1965.), 91.

(odnosno Karlstadta, kako je ta tvrđava bila prvotno nazvana) godine 1579. ustanovljuju se Karlovački i Varaždinski generalat. Godine 1630. kolonisti u Varaždinskom generalatu dobivaju povlastice kojima im se jamči pravo na samoupravu.

Suvremeni američki povjesničar Günther Rothenberg vidi početak Vojne krajine u Hrvatskoj već 1522. godine, pa je tako i naslovio svoju knjigu¹⁵⁷. Za Ivana Beuca Vojna je krajina »počela egzistirati pravno 1630. godine«¹⁵⁸. Što se pak tiče Karlovačkog generalata, zanimljiva je Hietzingerova eksplicitna tvrdnja da Vojna krajina ne postoji kao institucija s nekom zakonodavnom zbirkom i ukazuje na izvještaj upućen 8. srpnja 1719. Dvorskom ratnom vijeću u kojemu se ističe da bez obzira na sve uložene napore u registraturi još nije pronađen *primum institutum* o Karlovačkom generalatu¹⁵⁹.

Hietzinger¹⁶⁰ je već 1823. godine okarakterizirao razdoblje 16. i 17. stoljeća potpunom nestašicom ustavnih normi. Svi su propisi donošeni prigodice, i to samo za pojedine dijelove Vojne krajine, odnosno tadašnje kapetanije i generalate. Ističe organski, neplanirani razvitak Vojne krajine tvrdeći da »krajiska institucija nije bila djelo stvarajućeg duha ili zakonodavne zbirke, nego je proizašla iz vremena i okolnosti«¹⁶¹. Govoreći o nedostatku pravnih normi Hietzinger smatra da »takozvane privilegije koje su krajišnici u ovom razdoblju dobivali jedva pomažu ovom nedostatku ili pomažu tek djelomično«¹⁶². Najstarija poznata povelja kojom se regulira krajisko ustrojstvo jest Bruški libel iz 1578. godine, u kojem ima podataka o brojčanom sastavu vojske u Karlovačkom i Varaždinskom generalatu¹⁶³.

Za to je razdoblje karakteristična prisutnost plaćeničke vojske, velikim dijelom sastavljene od stranaca, koja je stacionirana na strateški važnim punktovima gdje se obnavljaju stare ili podižu nove utvrde. Takva se vojska često sukobljavala s domaćim stanovništvom, a za obranu je bila nedostatna i skupa. Stoga se sve više osjećala potreba njezine pretvorbe u stalnu vojsku, što je tek mnogo kasnije ostvareno pukovnijskim ustrojem.

Prema riječima Fedora Moačanina, Vojna je krajina u 16. stoljeću samo »dubinska fronta obrane protiv Turaka«. Taj autor izrijeком ističe da ne postoji nikakva unutrašnja granica prema matičnoj zemlji, ni organizacione razlike od tada uobičajenog ustrojstva u Hrvatskoj¹⁶⁴. Poseban je bio položaj vojničkih naseobina u Žumberku, koji tada nije bio sastavni dio Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije nego Vojvodine Kranjske¹⁶⁵. Tek u 17. stoljeću, iz-

¹⁵⁷ Günther Eric Rothenberg, *The Austrian Military Border in Croatia 1522—1747*. The University, Illinois, Urbana 1960.

¹⁵⁸ *Beuc*, o. c. 97.

¹⁵⁹ »[...] das ungeachtet alles angewandten Fleisses weder in der Registratur noch sonst wo ein *primum institutum* ueber das Karlstaedter Generalat zu finden gewesen, auch vermuthlich keines vorhanden seys. Vidjeti: *Hietzinger*, o. c. 4.

¹⁶⁰ *Hietzinger*, o. c. 3-4.

¹⁶¹ *Ibidem*, 3.

¹⁶² *Ibidem*, 5.

¹⁶³ *Ibidem*, 4-5.

¹⁶⁴ *Fedor Moačanin*, *Organizaciona struktura Vojne krajine do sredine 18. st. (Referat pročitan na simpoziju »Povijest institucija Hrvatske« 12. listopada 1990. na Plitvicama.)*

¹⁶⁵ *Ibidem*.

gradnjom strukture vojnih komandi, dobit će se organizacioni okvir za formiranje posebnog teritorija, koji nije de iure nego de facto odvojen od Hrvatske¹⁶⁶.

U razdoblju do 1746. godine uzroci su upravnih promjena bili dvojaki: vojni i ekonomski. Vojni su razlozi uvjetovali promjenu teritorijalnih nadležnosti uslijed strateških potreba. Nadiranje ili povlačenje Turaka, odnosno pomicanje državne granice, diktirali su teritorijalno pomicanje i same Vojne krajine te pridavanje veće važnosti čas ovom, čas onom njezinu dijelu. Trebalo je iznalaziti s vojno-operacionog stajališta optimalan terenski razmještaj štabova kapetanija, odnosno generalata. U ekonomskom pogledu tražili su se najbolji oblici organizacije specifične tvorevine kakva je Vojna krajina, čije je održavanje bilo vrlo skupo. Nastojali su se uskladiti financijski interesi centralnih austrijskih vlasti, pronalaženjem modaliteta kojima bi se omogućilo obuhvaćanje što većeg broja domaćeg stanovništva vojnom službom, tako da ono, braneći granicu, istodobno i samo sebe uzdržava¹⁶⁷.

Organizaciona shema Vojne krajine ne mijenja se mnogo do rata 1683.—1699. Jedino se neke tvrđave osamostaljuju u posebne kapetanije¹⁶⁸. Poslije Karlovačkog mira 1699. godine veći dio dotadašnje Vojne krajine prestaje biti neposredno granično područje. Prema ranijim kraljevim obećanjima veći dio toga dijela Krajine imao je biti vraćen pod jurisdikciju bana, ali to nije učinjeno. Godine 1702. uspostavlja se krajiška organizacija Slavonije, pri čemu je jurisdikcija nad krajišnicima podijeljena na vojnu — u vojnim stvarima, i komorsku — u ekonomskim¹⁶⁹. O ukidanju Varaždinskog generalata raspravljalo se već 1703. godine¹⁷⁰. Godine 1705. gradačko je Dvorsko ratno vijeće podvrgnuto bečkome Dvorskom ratnom vijeću¹⁷¹.

Zapovijedajući general Karlovačkog generalata Feldmarschalleutenant grof Lamberg proveo je od 1700. do 1702. godine neke upravne promjene. Radi poboljšanja načina isplate trupa, a i iz drugih razloga, na temelju rezolucije od 15. kolovoza 1700. i 23. svibnja 1702. uvedena je zemaljska milicija (»Landod«) koja se dijelila na konjičke i pješačke satnije (kompanije) od 50 do 100 ljudi, a naseljuje širok pojas unutar granične linije¹⁷². Osim zemaljske milicije postoje i pogranične straže (»Čardakenvolk«), uz samu granicu. One se sastoje od zapovjednika kaplara (»Corporal«) i 38 vojnika, koji su smješteni u drvenim ili kamenim čardacima međusobno udaljenim do 2 kilometra i opremljenim zvonima za uzbuđivanje i signalnom vatrom¹⁷³. Posade od šest čardaka tvore satniju koja je podređena satniku (»Kapitaen«)¹⁷⁴. Zemaljska milicija služi kao rezerva pograničnim stražama¹⁷⁵.

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ Vojna krajina, Enciklopedija Jugoslavije, 1. izd. Svezak 8, 525.

¹⁶⁸ Moačanin, Organizaciona struktura... (Referat).

¹⁶⁹ Ibidem.

¹⁷⁰ Ibidem.

¹⁷¹ Ibidem.

¹⁷² Krajasich, o. c. 32-34.

¹⁷³ Ibidem, 32.

¹⁷⁴ Ibidem, 33.

¹⁷⁵ Ibidem, 32.

Radi gospodarskog i vojnog preustrojstva dani su brojni prijedlozi za regulaciju pojedinih dijelova Krajine. Primjerice, u Slavonskoj krajini podastri su svoje prijedloge: Khevenhueller 1734., Engelshofen 1747. i Serbelloni 1753. godine¹⁷⁶. Khevenhueller je predlagao da jedna trećina krajišnika odlazi u rat, trećina čuva granicu, a trećina se bavi gospodarskim poslovima¹⁷⁷. Engelshofen je 1747. predlagao pretvaranje dotadašnje krajiške milicije u redovnu vojsku. Stanovništvo je podijelio u četiri jednakobrojne »klase«. Klase zadužene za vojnu i pograničnu službu bile su oslobođene kontribucija.¹⁷⁸ I u drugim dijelovima Krajine nastoji se uprava centralizirati. Već 1732. godine grof Cordua pokušava ukinuti krajišku samoupravu u Varaždinskom generalatu¹⁷⁹. Isti je grof 1733. godine imao preurediti i Karlovački generalat¹⁸⁰. General Stubenberg podnio je također prijedlog o tome¹⁸¹. U tijeku cijelog razdoblja do uvođenja pukovnijskog sustava jurisdikcija se, prema tvrđenju Fedora Moaćanina, odnosi na status čovjeka a ne teritorija¹⁸².

Vojna je vlast za potrebe funkcioniranja vojne službe organizirala vojne sudove za vojnike. Primjetno je nastojanje proširiti sudbenost i na članove vojničkih obitelji pa i na sve u Krajini zatečene fizičke osobe. Organizacija sudstva odražava istu tendenciju kao i organizacija uprave: potpuno izdvajanje krajiškog područja iz jurisdikcije redovnih vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, odnosno tzv. Provincijala. Osobe koje su zbog raznih prijestupa izgubile mogućnost obavljanja vojne službe, tzv. »emeriti«, i dalje potpadaju pod sudbenost vojnih sudova. Prekobrojni (»ueberzaehlige«, odnosno neuključeni u vojnu službu) i »eksemiti« (kolonisti iz Provincijala) ostaju u njegovoj jurisdikciji¹⁸³.

Iako je arhivska građa za razdoblje do 1746. u hrvatskim pa i austrijskim arhivima¹⁸⁴ sačuvana tek fragmentarno, ipak se iz spomenute problematike organizacijske strukture može pretpostaviti osnovni karakter prikupljenih podataka. Vlast je prije svega morala znati sveukupni broj stanovništva, a posebno broj stanovnika sposobnih za vojnu službu, odnosno realno uvojačenih osoba. Dokle su god Vojnu krajinu financirali unutarnjoaustrijski staleži, trebalo je neprestance usklađivati dva parametra: sumu novca kojim je blagajna staleža raspolagala i broj vojnika-plaćenika koji su se tim novcem isplaćivali i za svoje ratovanje dobivali određene nadnice, odnosno, trebalo je utvrditi kolika se plaćenička vojska tom svotom može uzdržavati. Čitav se problem sastojao, dakle, u dostavi i raspodjeli toga novca. Sačuvani dokumenti odražavaju upravo taj aspekt upravne djelatnosti. Poznato je, primjerice, da su troškovi obrane potkraj dvadesetih godina 16. stoljeća iznosili 10.000 forinti, na sredini stoljeća rastu na 300.000, a 1578. utvrđuju se na 550.000 forinti¹⁸⁵.

¹⁷⁶ Vojna krajina. Enciklopedija Jugoslavije, 1. izd. Svezak 8, 525.

¹⁷⁷ *Ibidem*, 525-526.

¹⁷⁸ *Ibidem*, 526.

¹⁷⁹ *Ibidem*, 526.

¹⁸⁰ *Krajašich*, o. c. 34.

¹⁸¹ *Ibidem*.

¹⁸² *Moaćanin*, Organizaciona struktura... (Referat).

¹⁸³ *Vaniček*, o. c.

¹⁸⁴ *Wagner*, o. c.

¹⁸⁵ Vojna krajina. Enciklopedija Jugoslavije, 1. izd. Svezak 8.

Svi takvi podaci koje danas prikuplja i sistematizira povijesna znanost proistekli su iz te djelatnosti upravnih vlasti, a isplata zarada plaćenicima bila je praćena nastankom registraturne građe o toj djelatnosti.

Međutim, prijelaz s plaćeničke na stalnu vojsku prijelomni je moment u in-
 tenziviranju potrebe prikupljanja podataka statističkog karaktera, a time pos-
 redno i sistematiziranog i normiranog prikupljanja podataka takve vrste.
 Naime, čim lokalno stanovništvo počinje podliježati vojnoj obvezi, neovisno
 o tome je li predložena četvrtina, trećina ili pak svi za vojsku sposobni sta-
 novnici, javlja se potreba utvrđivanja stvarnog broja toga stanovništva, od-
 nosno potreba raspolaganja statističkim podacima; drugim riječima, nužnost
 organizirane djelatnosti koja se danas naziva statističkom. Drugo je pitanje
 obavlja li se ta djelatnost institucionalizirano s pomoću posebne službe i kako
 se ona zove, ili se njome bave već postojeće vojne upravne strukture kao jed-
 nom od svojih dužnosti, i je li ta dužnost stalna ili povremena. Bez obzira
 na određeni kvantum sačuvanih podataka o obvezi vođenja raznih izvještaja
 statističke naravi, uvođenje statističke djelatnosti u pukovnijama Vojne krajine
 ipak treba promatrati kao proces, te se ne može deciderano ustvrditi o tome hoće
 početak datira od određene godine. Razumljivo je da prijedlozi na nastanak
 li primjerice trećina ili polovica stanovništva biti uvojaćena djeluju na nastanak
 novog načina mišljenja. Primjetno je da na početak organiziranog prikupljanja
 podataka počinje utjecati planiranje kao novi moment. To potkrepljuje pos-
 tavku suvremene informatičke znanosti prema kojoj bez informacija nema
 planiranja.

Pouzđano se zna da se već u tom razdoblju (godine 1736.) u Vojnoj krajini
 primjenjivala obveza vođenja crkvenih matičnih knjiga (»Tauf- und Todten-
 -Buecher«), i za katolike i za pravoslavne¹⁸⁶. Crkva uvodi matične knjige nakon
 Tridentskog koncila (1545.—1563.)¹⁸⁷, ali izvršavanje te obveze nije u svim
 krajevima počelo u isto vrijeme.

Spomenimo, radi usporedbe, da su se na vlastelinstvima u dijelu Kraljevine
 Hrvatske, Slavonije i Dalmacije koji nije bio uključen u Vojnu krajinu vodile
 već u tom razdoblju brojne gospodarske evidencije: o porezu, novčanim pri-
 hodima i rashodima, popisima seljaka-kmetova i njihovih podvoza za vojsku,
 o zasijanim površinama, urodu, vrstama poljoprivrednih kultura, građevnim
 troškovima. i dr.¹⁸⁸.

RAZDOBLJE OD OSNUTKA PUKOVNIJE DO UVOĐENJA KRAJIŠKIH PRAVA (1746.—1754.)

U doba osnutka pukovnije vertikalna struktura upravne vlasti u Vojnoj kra-
 jini bila je ovakva: Najviši upravni organ za cijelu Vojnu krajinu Habsburške
 Monarhije u tom je razdoblju Dvorsko ratno vijeće (Hofkriegsrath) u Beču.

¹⁸⁶ AH, UBVKG, KG, Repertorium 6 (1736—1740): »Tauf und Todten Buecher bey
 denen Kirchen sowohl der Cathol. als Schiismatischen Religion einzufuehren anbeso-
 hlen«, 1746., 2, 14.

¹⁸⁷ Ivan Erceg. Glavne oznake arhivske građe u nekim našim arhivima značajne za ekonom-
 sku historiju za razdoblje feudalizma. Arhivist XXVIII (Beograd 1983.), 41.

¹⁸⁸ Detaljnije vidjeti npr. za Vukovarsko vlastelinstvo: Stjepan Sršan, Arhivska grada Vu-
 kovarskog vlastelinstva 1719—1945. Arhivski vjesnik XXVIII (Zagreb 1986.), 152—153.

(Do 1743. to se vijeće nalazilo u Grazu.) Dvorsko ratno vijeće ostaje najvišom upravnom institucijom cijele Vojne krajine sve do 1848. godine, kada njegovu ulogu preuzima Ministarstvo rata (Kriegsministerium) i zadržava je do razvojačenja.

Dvorskom ratnom vijeću podređeni su generalati, koji se sastoje od pukovnije. Pukovnije se dijele na satnije unutar kojih postoje općine kao najmanje upravne jedinice. Paralelno s tom osnovnom podjelom postoje i neke druge vojne i administrativne formacije, kao husarske čete, bataljuni, brigade, slobodni lučki gradovi (Senj i Karlobag) i vojni gradovi (komuniteti). Oni su izuzeti iz vlasti pukovnije, u upravnom pogledu potpadaju pod brigade, a putem njih pod generalate, odnosno generalkomande. Vojni se komuniteti osnivaju radi pospješivanja razvitka trgovine i obrta. Prvi nastaju 1748., a ukidaju se 1871. godine¹⁸⁹.

To je dakle samo osnovni model vertikalne strukture, pri čemu treba naglasiti da sve te upravne jedinice ne nastaju istodobno, da su neki generalati formirani prije drugih, da husarske čete nestaju potkraj 18. stoljeća, da se komuniteti osnivaju ovisno o gospodarskim mogućnostima i potrebama, a slobodni lučki gradovi (Senj i Karlobag) naknadno stječu status komuniteta, itd. Osim toga, postoji i problem izjednačavanja statusa pojedinih istovrsnih upravnih jedinica, pa i međusobnog izjednačenja krajiških pukovnija glede njihova proglašenja redovnim pukovnijama Habsburške Monarhije, i neka druga pitanja.

Čitava Vojna krajina Habsburške Monarhije obuhvaćala je tri dijela: 1. teritorij Hrvatske i Slavonske ili, kasnije, ujedinjene Hrvatsko-slavonske krajine, 2. teritorij Njemačko-banatske, kasnije Srpsko-banatske krajine (područje istočnog Srijema, današnje Vojvodine i Vlaške), odnosno današnje južne Rumunjske, i 3. Sedmogradsku krajinu (njemački: Siebenbürgen; mađarski: Erdely; rumunjski: Ardeal) koja se održala do 1850. godine kada je razvojačena i inkorporirana izravno u sastav krune sv. Stjepana, odnosno u redovne ugarske županije. Za Hrvatsko-slavonsku krajinu kasnije se formira Generalkomanda u Zagrebu, a za Srpsko-banatsku krajinu kasnije se formira Generalkomanda u Timisoara). U svom se istraživanju u pitanju teritorija ograničujemo na hrvatsko područje, a što se tiče neposrednog objekta proučavanja na razinu pukovnja i generalata izravno su utjecale strateške potrebe, odnosno jačanje ili slabljenje turske opasnosti, te pomicanje granica dvaju carstava.

U tom se razdoblju uspostavljaju pukovnije koje sedamdesetih godina dobivaju redne brojeve kao sastavni dio imena. Prva je pukovnja bila Lička, 2. Otočka, 3. Ogulinska, 4. Slunjska, 5. Varaždinsko-križevačka, 6. Varaždinsko-đurđevačka, 7. Brodska, 8. Gradišćanska, 9. Petrovaradinska, 10. Prva banska i 11. Druga banska. OKP je bila jedna od četiriju krajiških pukovnija Karlovačkog generalata. Preostale tri bile su: Lička, Otočka i Slunjska. Granice tih pukovnija zorno se vide na karti koju je objavio Mirko Valentić¹⁹⁰.

¹⁸⁹ Zakon o ustrojnih uredbah gradskih i seoskih općinah u Vojnoj krajini od 8. lipnja 1871. Zbirka zakonah i uredbah za vojnu krajinu. Budim 1871., 5.

¹⁹⁰ Mirko Valentić, Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja ... Karta je objavljena na unutrašnjoj stranici korica knjige. Ponovljena je u zborniku »Vojna krajina« (Zagreb 1984.), 360—361.

Štab pukovnije u tom razdoblju sačinjavaju: 1 pukovnik (Obrist), 1 potpukovnik (Obristlieutenant), 2 pukovnika-zapovjednika straže (Obristwachtmeister), 1 časnik za stanove (Quartiermeister), 1 auditor (Auditor), 1 sindik (Syndicus), 1 pomoćnik zapovjednika straže (Wachtmeisterlieutenant), 1 pukovnijski ranarnik (Regiments-Feldscher), 8 nižih ranarnika (Unterfeldschere), 1 zapovjednik zatvora (Profos), 1 batinaš (Steckenknecht). Sastav je satnija ovaj: 1 kapetan [iz redova domaćih ljudi] (Hauptmann, eingeborener), 1 kapetan [iz redova stranih časnika] (Hauptmann, Fremder), 1 narednik (Feldwebel), 1 zastavnik (Fähnrich), 1 vodnik (Führer), 1 pisar (Fourier), 8 kaplara (Corporale), 3 glazbenika (Spilleute), 2 narednika za uniforme i opremu (Fourierschutzen), 8 kaplara (Gefreite) i oko 200 vojnika (Gemeine)¹⁹⁶. Iz prije navedenih razloga prijevod tih činova treba shvatiti uvjetno.

Organizirajući Varaždinski i Karlovački generalat princ Sachsen-Hildburghausen posvetio je sudovanju relativno malo pažnje i prepustio ga u prvoj in-pukovnja dobila svoj sud. Sud su sačinjavali auditor (istražitelj) i asesorij (prisjedništvo). Članovi asesorija bili su viši i niži oficiri i krajišnici¹⁹⁸. Sudske su se sjednice održavale dvaput tjedno¹⁹⁹. Odredbom zapovjednika Karlovačkog generalata generalmajora Scherzera od 6. svibnja 1747. sudovanje se počinje voditi na njemačkom jeziku, umjesto kao do tada na hrvatskom²⁰⁰.

O evidencijskom sustavu toga razdoblja zbog tek djelomično sačuvane arhivske građe vrlo je teško govoriti. Može se pretpostaviti da su postojali urudžbeni zapisnici, ali nema izravnih potvrda za to razdoblje. Da bi se obavila makar djelomična rekonstrukcija evidencijskog sustava, treba pretraživati druge arhivske fondove. U tom smislu može biti od pomoći, ali nažalost samo djelomične, registratura Karlovačkog generalata. Ta je institucija bila nadređena OKP kao prva viša distanca, pa se u njezinoj registraturi koncentrirala ona dokumentacija koju su joj podređene pukovnije bile dužne dostavljati. Iako se zaprimljeni spisi ni u toj registraturi do danas nisu očuvali, sredno došli do stanovitih podataka. Kao evidencije koje donose statističke podatke, ili se takvi mogu iz njih derivirati, izdvajamo ove. »Arrestanten Tabellen«: Prvih registriranih spisa u vezi s uhićenima ima u Karlovačkoj krajevnoj tabelarnog iskazivanja. Tabele se redovno spominju u repertoriju Karlovačkog generalata od 1746. godine, a od 1748. proširuje im se naziv u »Arrestanten Tabellen und Specificationen«. »Bau-Rechnungen«: Ti se građevni računi javljaju od 1748. »Compagnie-Listen«: Vjerojatno su uvedene 1747. godine kada je u repertoriju Karlovačkog generalata²⁰² zabi-

¹⁹⁶ Vaniček, o. c. I, 496.

¹⁹⁷ Hietzinger, o. c. 28.

¹⁹⁸ Vaniček, o. c. I, 499.

¹⁹⁹ Ibidem, 508.

²⁰⁰ Bach, o. c. I, 17.

²⁰¹ AH, UBVKG, KG, Repertorium br. 1. U tom najstarijem repertoriju Karlovačkog generalata, u kojem redovni upisi teku od 18. stoljeća, prepisan je i manji dio regesta za

²⁰² AH, UBVKG, KG, Repertorium 8 (1746/47).

lježen primitak upute »Compagnie-Listen. Anhero eingereichtes ‚Formulare‘, wie solche verfasst werden soll« (= Kompanijske liste. Ovamo prispjeli »formulari«, kako ove treba izradivati). Ta uputa nije sačuvana, kao ni same liste. Ima razloga za pretpostavku da su se odnosile na imena i podatke o osoblju zaposlenom u satnijama. »Dislocations-Tabellen«: Od 1747.²⁰³ vode se podaci o premještanju časnika. »Grundstücks-Listen«: postoje od 1748.²⁰⁴. »Marche-Tabellen«: od 1747. popisi sudionika marševa²⁰⁵. »National-Listen der Ober- und Unter-Officiers, vom der regimentern Eingerichte«: od 1747. osobni podaci o nižim časnicima namještenim u pukovnji²⁰⁶. »Standes-Tabellen«: Vode se od 1748. Donose popise personalnog sastava pukovnije²⁰⁷. To se evidencijsko stanje u OKP može, također prema repertorijima istoga Karlovačkog generalata, usporediti sa stanjem u Ličkoj, Otočkoj i Slunjskoj pukovnji istoga razdoblja. Pretpostavimo li da su u svim pukovnijama toga generalata vođene iste evidencije, na temelju spomenutih vrsta u ostalim pukovnijama možemo upotpuniti postojeće podatke za OKP s još nekoliko vrsta: »Muster-Listen«; »Strafgelder Berechnungen«; »Revisions-Listen«; »Consignation über Ober- und Viceknesen«; Rangs- und Conduit-Tabellen²⁰⁸. Statistička građa toga najstarijeg razdoblja pukovnije ne bi se mogla izlučiti iz gornjih vrsta spisa budući da oni, koliko se do sada moglo utvrditi pregledavanjem građe registrature OKP i Karlovačkog generalata, nisu sačuvani. Njihovo smo postojanje utvrdili posredno, iz repertorija, gdje su te vrste iskaza samo evidentirane kao zaprimljena dokumentacija u pisarnici generalata. Inače je sredina 18. stoljeća razdoblje u kojem se donose prvi reskripti o popisima stanovništva u nasljednim zemljama Habsburške Monarhije. Tako je u veljači 1754. objavljen reskript kojim se propisivalo popisivanje duša po svake treće godine i ujedno ta godina odredila kao prva godina takvog popisa²⁰⁹. Popis, koji je obuhvatio takozvane njemačke nasljedne zemlje, bio je prema tome prvi popis stanovništva u Austriji. Naredni je obavljen tek 1761.

RAZDOBLJE OD KRAJIŠKIH PRAVA DO KANTONALNOG SUSTAVA (1754.—1787.)

Godine 1754. proglašavaju se Krajiška prava²¹⁰, na temelju kojih se izjednačuju prava Karlovačkog i Varaždinskog generalata i ujedno ukidaju posljednji ostaci nekadašnje krajiške samouprave²¹¹. Autori su toga prvog krajiškog ustava, koji ostaje na snazi do 1807. godine, dvorski ratni savjetnik Jen-

²⁰³ Ibidem, 9 (1748).

²⁰⁴ Ibidem (1746/47).

²⁰⁵ Ibidem (1746/47).

²⁰⁶ Ibidem, 9 (1748).

²⁰⁷ Vidjeti više godišta repertorija.

²⁰⁸ Ibidem, 8 (1746/47). Vidjeti natuknice za Ličku, Otočku i Slunjsku pukovnju.

²⁰⁹ Statistische Uebersicht der Bevoelkerung und Viehstand von Oesterreich nach der Zahl vom 31. X. 1857., Wien 1859., str. III.

²¹⁰ »Militar Graenitz Rechten ... fuer Karlstaedter und Varasdiner Generalat«, Wien 1754.

Taj se tekst u kasnijoj literaturi često skraćeno citira kao: Militaergrenzrecht.

²¹¹ Moačanin, Vojna krajina do kantonskog uredjenja..., 50.

ko i grof Kordua²¹². Od godine 1769. Krajiška se prava proširuju i na Bansku krajinu, a godinu dana kasnije i na ostale dijelove Vojne krajine.

U ovoj raspravi »Militärgrenzrechten« prevodim kao »Krajiška prava« prema ustaljenoj terminologiji u našoj historiografiji²¹³. Treba, međutim, upozoriti da je moguće i drukčije tumačenje. Pojam »pravo« ima, naime, više značenja. Prema jednom, to je pravna mogućnost ili sposobnost neke osobe za određene pogodnosti ili privilegije (kao primjerice »pravo na zdravstvenu zaštitu« ili »pravo na mirovinu«). Prema drugom, »pravo« je skup pravnih normi koje reguliraju odnose unutar neke djelatnosti (npr. »pomorsko pravo«, »međunarodno pravo« ili »radno pravo«, dakle — zakonik o određenoj djelatnosti). S obzirom na svoj sadržaj »Militärgrenzrechten« bliža su ovom drugom značenju. Na to treba upozoriti zbog toga što se u nekih autora, naročito u emisijama Školske televizije, javlja formulacija koja otprilike glasi da »Krajiška prava nisu bila zapravo nikakva prava, nego instrument Bečkog dvora za potlačivanje krajišnika«. Čitanjem izvornog teksta tog zakonika otpadaju takvi nesporazumi.

Krajiška se prava sastoje od sedam poglavlja. Budući da Vaniček, na kojega se historiografija još uvijek uvelike oslanja, daje nazive tih poglavlja u skraćenoj i nešto izmijenjenoj verziji²¹⁴, dobro je poznavati njihove točne nazive prema izvornom izdanju iz 1754. godine²¹⁵.

Poglavlja Krajiških prava (odnosno Krajiškog prava) obrađuju ova pitanja: 1. zakone u krajiškim trupama i sudovima (općenito); 2. vojno-krajiške sudove i njihovu jurisdikciju; 3. vođenje civilnog procesa pri vojnim sudovima; 4. zemljišne čestice i zemljište u isključivom posjedovanju krajišnika; 5. odredbe o nasljeđivanju, oporukama, siročadi i skrbništvu; 6. krivični proces; 7. pristojbe pukovnijskog i višeg suda Karlovačkog i Varaždinskog generalata.

Među najvažnijim je odredbama Krajiških prava odredba da se obradivo zemljište tretira kao vojno leno, a krajišnik dolazi u feudalni odnos, ali ne kmetski nego vazalni²¹⁶. Time je uređena primjena dotadašnjih propisa, krajiški sudovi, civilni i kazneni postupak, zemljišni posjed, vojno leno, nasljeđivanje oporukom i bez oporuke, ostavštine, pupilarna pitanja i takse²¹⁷. Sva zemlja u

²¹² Vaniček, o. c. II, 1.

²¹³ »Krajiška prava« pišu Fedor Moačanin i drugi naši autori.

²¹⁴ Vaniček, o. c. II, 2—39.

²¹⁵ Slijede izvorni nazivi poglavlja »Krajiških prava« u 1. bečkom izdanju iz 1754. godine. (U zagradama je broj paragrafa unutar svakog poglavlja):

Titulus I. Von den Gesetzen, nach welchen die Graenitz-Truppen in denen Carlstaedter und Varasdiner Generalaten zu leben, und die Richter zu sprechen haben. (11)

Titulus II. Von denen Militar-Graenitz-Gerichten, und Jurisdiction. (22)

Titulus III. Von dem Civil-Process, wie solcher bey Unseren Militar-Graenitz-Gerichten abzufuehren? (6)

Titulus IV. Von den Grund-Stuecken, und Militar-Granitz-Lehen (88)

Titulus V. Von letzten Willen, Erbfolge ab intestato Verlassenschafts-Abhandlungen, Pupillen, und Gerhaben. (38)

Titulus VI. Von dem Criminal-Process. (68)

Titulus VII. Tax-Ordnung vor die Regiments, und Ober-Gerichte des Carlstaedter und Varasdiner Generalats, und zwar fuer die Regiments Gerichte. (100)

²¹⁶ J. Adamček, Problem krajiških buna u historiografiji. »Vojna krajina« (Zagreb 1984.), 137.

²¹⁷ Vaniček, o. c. II, 2.

Vojnoj krajini proglašava se carskim posjedom — lenom²¹⁸. Analizirajući društvene aspekte razvitka krajine Ognjeslav Utješenović-Ostrožinski kao najvažnije odredbe Krajiških prava ističe: 1. Sva su zemljišta u krajiškim okružjima vojnokrajiška lena, koja se dodjeljuju stanovnicima Krajine na slobodno iskorištavanje, uz obvezu obavljanja vojne službe u zemlji i izvan nje. 2. Nasljeđivanje toga posjeda prelazi na bračne potomke, ali sinovi isključuju kćeri. 3. Više sinova nasljeđuje jednake dijelove, ali se mogu podijeliti samo ako je zemljoposjed dovoljno velik da svaki od svoga dijela može obavljati službu. 4. Ako nema nasljednika, leno pripada pukovnji, da bi bilo opet podijeljeno za službu, jer se oporučno nasljeđivanje ne bi dopuštalo ako bi se njime mijenjalo zakonsko nasljeđivanje. 5. Tko nije podložan vojnoj jurisdikciji, ne može u krajiškim okružjima posjedovati zemljišta. 6. Od svake kuće i lena mora se navesti najstariji član kao glava obitelji i pribilježiti ostali muškarci koji obitelji pripadaju. 7. Javne radove moraju stanovnici Krajine obavljati besplatno. 8. U granicama pukovnije svaka kuća mora svoje vojnike sama opskrbljivati²¹⁹.

U tom razdoblju ostaje i dalje podjela Vojne krajine na generalate i pukovnije kako ju je ustanovio Hildburghausen. Viša instanca za generalate jest Dvorsko ratno vijeće (Hof-Kriegs-Rath) u Beču. Karakteristično je da se unutar pojedinih faza neprekidno uvode preinake upravnog sustava u vezi sa stvarnim i teritorijalnim nadležnostima. Kazano suvremenim jezikom, mjere se nisu donosile »u paketu«.

Po Krajasichevu mišljenju Krajiška prava obilježuju doba »konačnog pravnog oblikovanja« (»endgültige rechtlichen Formung«) unutarnjeg krajiškog života i krajiške organizacije. Vrhunac toga razvitka činio je, po mišljenju istog autora, krajiški Temeljni zakon iz 1807., »isto tako najzanimljivija tvorevina austrijske pravne povijesti« (»sowohl eine interessanteste Schöpfung der österreichische Rechtsgeschichte«)²²⁰.

Krajiška prava bila su prvotno primijenjena na Karlovački i Varaždinski generalat, a zatim se postupno proširuju i na ostala područja. Od 1769. proglašavaju se na Bansku krajinu, a godinu dana kasnije i na druge dijelove Krajine²²¹.

U razdoblju od donošenja Krajiških prava do uvođenja kantonalnog ustrojstva 1787. godine povremeno se uvode manje preinake teritorijalnih nadležnosti. Godine 1763. Karlovačka i Varaždinska generalkomanda sjedinjuju se pod jednim zapovjednikom²²², koji je od sada neposredna viša nadležna instanca za OKP. Tako ostaje do razdvajanja 1769. godine²²³.

Godine 1764. general-feldzeugmeister barun Levin von Beck provodi reorganizaciju pukovnije Karlovačkog generalata. OKP je tada dobila od Otočke spomenute četiri satnije: Jezeransku, Brinjsku, Lučansku i Ledeničku. General von Beck izdao je 15. ožujka 1764. u Karlovcu ukaz kojim se sve zapovjednici generalata i pukovnije moraju proglašavati svake nedjelje pri štabu u prisutnosti triju štapskih časnika i četiriju bataljunskih časnika različitih činova

²¹⁸ Mirko Valentić, *Vojna krajina i pitanje sjedinjenja ...*, 15.

²¹⁹ Utješenović-Ostrožinski, o. c. 189.

²²⁰ Krajasich, o. c. 43.

²²¹ Ibidem, 44.

²²² Beuc, o. c. 104.

²²³ Ibidem.

iz svakog bataljuna. Prema Vaničekovu mišljenju upravo uspostavljanjem funkcije generalinspektora i trogodišnjom djelatnošću baruna Becka na toj dužnosti počinju prvi koraci ekskorporiranja Krajine iz matice zemlje (Mutterland)²²⁴. O tome svjedoči pokretanje brojnih graničnih pitanja tih godina. Zajedno s »reambulacije« (ponovna definiranja graničnih linija) i eksproprijacije (izlinija Varaždinskog generalata još nije definitivno utvrđena²²⁵. Istodobno se mijenjaju i unutrašnje granice u HSVK između pojedinih pukovnija s ciljem izjednačavanja veličine teritorija i olakšavanja gospodarskog položaja krajišnika²²⁶.

Godine 1765. formiran je generalni krajiški inspektorat koji se brinuo za obradu zemljišta, obrtničku djelatnost i za vojne probleme²²⁷. Inače su bila postavljena ukupno dva generalinspektora²²⁸. Jedan je bio nadležan za Karlovačku, Varaždinsku, Bansku i Slavonsku krajinu (drugi za Banatsko-njemačku i doba vojnih vježbi²²⁹. Generalinspektorom Krajine imenovan je Feldzeugmeister von Beck²³⁰.

Do promjene granica OKP dolazi, prema Paldusu, 1766. godine²³¹. Čini se da je riječ o onim istim promjenama koje Holjevac smješta u godinu 1764.²³² Za godinu 1784. sačuvao se podatak o još jednoj promjeni teritorijalne nadležnosti. Tada su Moravice i pet kuća iz Vrbovskog ustupljene Provincijalu²³³.

Velika Beckova zasluga za unapređenje administracije sastoji se u osnutku komisija. Pri generalatu je bila glavna komisija (Haupt-Commission), kojoj je predsjedao zapovijedajući general osobno ili njegov predstavnik u zapovjedništvu. Sastojala se od brigadira, pukovnika, dopukovnika, tri druga stožerna (štabna) časnika, stožernog auditora i satnika kao zapisničara. Sjednice su bile u stanu zapovijedajućeg generala ili njegova zamjenika svake srijede i subote, a odnosile su se na sve grane uprave u generalatu²³⁴.

Za gospodarstvo i školstvo osnovane su pri generalatima zasebne komisije (Oeconomie- und Schul-Commission). Beck je time oslobodio te grane djelatnosti od, kako kaže Vaniček, »samovolje pojedinih moćnika« (Willkühr ein-zeln Machthaber), misleći zapravo na pukovnijske zapovjednike, ali ih izvijećanja ponedjeljkom i četvrtkom. Zapovijedajući generala na njima je najčešće zastupao brigadir. Predmet njihovih izvijećanja odnosio se na sveukupno

²²⁴ Vaniček, o. c. 125.

²²⁵ Ibidem, 126.

²²⁶ Ibidem, 73.

²²⁷ Beuc, o. c. 105.

²²⁸ Vaniček, o. c. II, 122.

²²⁹ Ibidem, 123.

²³⁰ Ibidem, 73.

²³¹ Paldus, o. c. 82—108.

²³² Holjevac, o. c. fol. 2.

²³³ Grbić, Karlovačko vladništvo, I, 46.

²³⁴ Vaniček, o. c. II, 134.

²³⁵ Ibidem.

građevinarstvo, na sve u vezi s poljoprivredom, na obračune, nabavke i policijske prilike²³⁶. Gospodarske ili policijske komisije (Oeconomie- oder Polizei-Commissionen) pri pukovnijama sastojale su se od majora, satnika, pukovnijskog auditora ili sindika i računovođe pod predsjedanjem pukovnika ili dopukovnika. Sve su te sjednice bile protokolirane²³⁷. Školske komisije pri generalatima i brigadama vijećale su o školskim pitanjima pod predsjedanjem brigadira²³⁸.

Godine 1767. generalni krajiški inspektorat uvodi sanitetske komisije i sanitetske regulative²³⁹. Te su komisije bile postavljene kao savjetodavno tijelo zapovjednika. Zapovijedajući general bio je njihov stalan predsjednik, a zastupao ga je neki general²⁴⁰. Sanitetska je komisija imala redovne tjedne sjednice, a u posebnim slučajevima i izvanredne. U protokole su se morala unositi i izdvojena mišljenja (separata vota) pojedinih članova. Svakih 14 dana protokol se dostavljao na uvid Dvorskoj sanitetskoj deputaciji (Hofsanitaets-Deputation) kojoj su komisije bile izravno podređene²⁴¹. Godine 1775. počinje eksproprijacija svih posjeda iz civilne jurisdikcije²⁴². Godine 1786. Karlovački je generalat preseljen u Zagreb²⁴³.

Vlast na satnijskoj razini bila je organizirana ovako. Svaka je satnija imala štab koji se sastojao od satnika i nekoliko nižih časnika. Jedan od nižih časnika raportirao je o bolestima, smrtnim slučajevima, rođenjima, svima odsutima bez dozvole; šumar je izvještavao o šumskim štetama, seoski inspektor o štetama u poljima i o sporovima. Nakon parade svaki je mogao iznijeti svoju žalbu o kojoj bi se raspravljalo na satnijskoj sjednici²⁴⁴. Satnijska vlast prisustvuje redovnim tjednim paradama straže. Jednom mjesečno ispred vojske su se čitala pravila službe, šumarski pravilnik i drugo. U predvečerje bi se sastali viši i niži časnici, šumari i seoski inspektor kod satnijskog zapovjednika i izvještavali svaki o svome području djelatnosti²⁴⁵. Svaku je satniju mjesečno obilazio satnik ili koji drugi časnik u njegovo ime te idući od kuće do kuće provjeravao u kakvom se stanju drže oprema i oružje. Istodobno je inspicirao i kućno gospodarstvo. Jednom tjedno obilazio je šume i provjeravao rad šumara, lugara i šumskih radnika²⁴⁶.

Graničnom linijom svake pukovnije zapovijedao je satnik raštela koji je bio obvezan obilaziti sve kordonske postaje dvaput tjedno, a zimi prema mogućnostima. Drugi časnici »kordona« obilazili su položaje u toploj sezoni svakodnevno, a zimi prema mogućnostima. Svi su oni slali dnevne izvještaje zapovjedniku granične službe (Cordonscommandant). O tragovima razbojnika nije se slao izvještaj zapovjedniku nego susjednoj postaji²⁴⁷.

²³⁶ Ibidem.

²³⁷ Ibidem, 134—135.

²³⁸ Ibidem, 135.

²³⁹ *Beuc*, o. c. 105.

²⁴⁰ *Vaniček*, o. c. II, 143.

²⁴¹ Ibidem.

²⁴² *Beuc*, o. c. 105.

²⁴³ Ibidem, 110.

²⁴⁴ *Vaniček*, o. c. II, 139.

²⁴⁵ Ibidem.

²⁴⁶ *Vaniček*, o. c. II, 138—139.

²⁴⁷ Ibidem, 141—142.

Položaj pravoslavnog stanovništva regulirali su posebni propisi. Dva najvažnija jesu »Illyrisch[es] Erlaeuterungs Rescript de dato 16. VII. 1779«²⁴⁸ i »Erlaeuterungs Rescript de dato 16. VII. 1779. uiber das Illyrische Regula-ment de anno 1777«. U dodatku je akt u vezi s Pravoslavnom crkvom, opis ceremonija prilikom izbora mitropolita i episkopa, privremena naredba o tak-sama za episkopske komisije²⁴⁹. Popis blagdana Pravoslavne crkve, koju je priznavala austrijska vlast, donosi Bach²⁵⁰, a raspravu o problemu redukcije zbog njihove prevelike brojnosti napisao je Kašić²⁵¹.

Svaka pukovnija imala je svoj sud (Regimentsgericht), a drugostepeni im je viši ili generalatski sud (Obergericht/Generalatsgericht)²⁵². Djelatnost tih sudova detaljno propisuju Krajiška prava. Isti su sudovi sudovali za vojne obveznike i za civile, ali po različitim zakonima. Sastav vojnog suda ostao je prijašnji. Prisjednici vojnog suda (assesores) u kriminalnim i civilnim pred-metima ne vode istragu nego samo sudjeluju u donošenju osuda (§ II.3). Za kvalifikaciju auditora propisuje se poznavanje ilirskog jezika (§ II.5). Krajiški zakon izričito navodi u 3. i 4. stavku I. člana: »Kod krajiških četa treba se ravnati po našim carsko-kraljevskim vojnim propisima, po njima suditi za vojne krivice. No to se odnosi, razumije se samo na stvarno regimente po-pisanu momčad, nikako pak na njihove žene, djecu, sluge i druge za vojnu službu neupisane osobe, koje nisu vezane vojnim propisima i kojima po tak-vima ne treba suditi.« — »Zatim stvarno upisani vojnici treba da budu striktno vezani za vojne propise u vrijeme kad su na ratištu i kod kuće, kad su određeni na straže i druge službe. No kada borave kod kuće, izvan stvarne službe i nisu pod komandom, onda im ne treba suditi po vojnim propisima.«²⁵³ Svaki generalat i pukovnija imaju, dakle, svoj sud²⁵⁴. I u Karlovačkom i u Varaždinskom generalatu i dalje vrijedi »ius gladii«, ali oni moraju svake go-dine tražiti produženje toga prava²⁵⁵.

U do sada objavljenoj literaturi o evidencijama toga razdoblja mogu se naći pojedini izdvojeni navodi. Tako saznajemo kako je Marija Terezija izričito zahtijevala da generalinspektor svake godine obilazi oficirske zgrade podignute erarskim novcem i o njihovu stanju šalje redovne godišnje izvještaje²⁵⁶. Major pukovniji od satnijskih tjednih izvještaja sastavljao cjelovit izvještaj za vodile 46 protokola i lista. Osim toga bila su propisana 2 tjedna, 10 mjesečnih, 2 kvartalna, 4 polugodišnja i 37 godišnjih izvještaja. Za 35 slučajeva bilo je propisano podnošenje izvještaja bez fiksnog termina. Inače, prema Vaniče-

²⁴⁸ AH, Vojne normalije i pravilnici. U doba postojanja OKP pripadali su njezinoj regis-traturi, a danas su u AH izdvojeni u zasebnu zbirku.

²⁴⁹ Ibidem.

²⁵⁰ Bach, o. c. 131—132.

²⁵¹ Dušan Kašić, Redukcija praznika u XVIII veku. *Pravoslavna misao*, 1 (Beograd 1958.), 61—68.

²⁵² Beuc, o. c. 105.

²⁵³ Utješenović-Ostrožinski, o. c. 190.

²⁵⁴ Beuc, o. c. 105.

²⁵⁵ Vaniček, o. c. I,

²⁵⁶ Vaniček, o. c. II, 124.

²⁵⁷ Ibidem, 136.

kovoj ocjeni, sve je to bio »birokratski balast«²⁵⁸. Zapovjednik straže vodio je o svim događajima dnevnik koji je potkraj mjeseca morao slati u pukovniju²⁵⁹. U svakom raštelu jedan je časnik vodio protokol o trgovini i razmjeni robe²⁶⁰.

Generalinspektor barun Beck propisao je »Rotulus« od 49 evidencija koje su morale sadržavati i najsitnije podatke o životu u HSVK²⁶¹. Jedno stoljeće kasnije Vaniček naziva taj sustav »birokratskim monstrumom«. Iako kritičan prema prevelikom birokratiziranju (Vielschreiberei), ipak je donekle sklon opravdati taj »birokratski balast« (čest izraz u Vaničeka), ukoliko je služio svrsi. Zanimljivo je da Vaniček kao povjesničar (inače po struci pedagog i dugogodišnji inspektor krajiških škola) nije uočio korisnost svih tih, pa i po njegovu mišljenju najbesmislenijih, evidencija za povijesnu znanost. To se može razumjeti, budući da u njegovo vrijeme nije postojao statistički pristup povijesnim istraživanjima. Prema Vaničekovoj ocjeni upravo je u vrijeme baruna Becka uvedena pedantnost u vođenju pukovnijskih evidencija²⁶².

U doba generalinspektora von Žiškovića određeno je redovno provođenje konskripcija svake druge godine²⁶³. Obavljale su se u prva dva mjeseca vojne godine, a revidirale u drugoj polovici veljače. Za reviziju su bili zaduženi brigadiri, stožerni časnici i službenici Ratnog komesarijata²⁶⁴.

Iz tog razdoblja sačuvano je za OKP svega nekoliko kutija sudskih spisa. Najstariji sačuvani urudžbeni zapisnik u registraturi OKP, koji je nastao 1813. godine, zapravo je naknadno sastavljeni popis spisa koji su preostali nakon francuske invazije, ili pak onih koji su nakon eventualnog škartiranja određeni za pohranu (obje su pretpostavke jednako moguće). Obuhvaćeno je razdoblje od 1756. do uključivo 1813. Naziv zapisnika glasi »Ogulliner Grenz Regiment Nro 3. Exhibitions Protokolle neu Exhibiten, mit fortlangten Numern benzeichneten, und eigene Piesen vom Jahr 1756. bis incl[us]ive 1813«, a sadrži upis 13.411 regesta iz 1756., 1767. i neprekinutog niza godišta od 1776. do 1813. godina. Razlog za ispuštanje dvadesetak godina nije u tom protokolu objašnjen. Inače, za sve sačuvane godine teče neprekinuta numeracija glavnog broja urudžbenog zapisnika. (Ovaj je zapisnik pripadao odjelu »Z.«.)

Od drugih normativnih akata za to razdoblje može se spomenuti »Belehrungen Od drugih normativnih akata za to razdoblje može se spomenuti »Belehrungen fuer die Cassa-Beamte in Betref der neuen Journalisirungs Art«. Tekst toga normativa nije sačuvan među arhivskom građom OKP, ali se o njegovu postojanju može zaključiti iz repertorija Karlovačkog generalata, gdje je rečeno da je gradnja kontumac gistriran²⁶⁵. Iz istog repertorija može se zaključiti da je gradnja kontumaca (karantene) bila u nadležnosti Ugarske dvorske komore (»Contumaz Bau-Rechnungen seyen kuenftig der K. Hung. Hof Kammer einzusenden«)²⁶⁶. Pukovnijski spisi toga razdoblja vrlo su slabo sačuvani, tako da se o njihovom karakteru može jedino nagađati. Teško je ustanoviti što je sve u tom razdoblju podlijegalo obvezi evidentiranja i statističkog iskazivanja.

²⁵⁸ Ibidem, 140.

²⁵⁹ Ibidem, 142.

²⁶⁰ Ibidem, 142.

²⁶¹ Ibidem, 147—151.

²⁶² Ibidem, 135.

²⁶³ Ibidem, 165.

²⁶⁴ Vaniček, o. c.

²⁶⁵ AH, UBVKG, KG, Repertorium.

²⁶⁶ Ibidem.

Djelomičnim uvidom u te fondove otkriveni su neki spisi i rukopisi u kojima bi se mogli nalaziti statistički podaci o OKP. Kao primjeri sadržajne fizionomije tih fondova mogu se izdvojiti veliki Dnevnik rata Antuna Khucna⁸⁶ i njegov Pregled rata s Francuzima⁸⁷. Dolaze u obzir i pojedine publicirane knjige ili godišta nekih almanaha kojih često nema u knjižnicama, pa ih treba znati pronaći u fondovima obiteljskih ostavština, primjerice Vojni šematizam u Marićevoj ostavštini⁸⁸, a isto tako i zemljopisne karte⁸⁹.

14. Zbirka rukopisa, fond br. 881.

Samo dio rukopisa te zbirke odnosi se na HSVK, a od njih neki govore o organizaciji uprave ili daju pojedinačne zasebne podatke statističke naravi. Rukopisi su inače raznolikog sadržaja. Većim dijelom odnose se na povijest, a manjim na upravu. U času nastajanja imali su privatni karakter: pisali su ih upravni i vojni časnici kao memoare o vojnim doživljajima ratne jedinice. Iako, dakle, nisu nastali službeno u pukovnijskoj pisarnici, većina podataka u njima točna je i dragocjena kao povijesni izvor, budući da su njihovi pisci bili dobri poznavaoči ratnih događanja, a često su i sami u njima sudjelovali. Ipak, tu vrstu memoara ne smijemo zamijeniti sa službenim historijatima pojedinih vojnih jedinica, kakve su oko sredine prošlog stoljeća pisali uglavnom umirovljeni vojni ili upravni časnici na nalog Dvorskoga ratnog vijeća. Za OKP takav je historijat napisao Pavao Kušan⁹⁰, a za susjednu Otočku krajišku pukovnicu Franjo Bach⁹¹. Pisanje tih historijata nadovezuje se na tradiciju 18. stoljeća, kada je Josip II. bio naložio časnicima Generalštaba da, služeći se dokumentima, napišu povijest austrijskoga nasljednog rata (1740.—1748.) sa svrhom prenošenja ratnih iskustava na mlađi vojni kadar. Time je ujedno utemeljen začetak zbirke rukopisa u Bečkom ratnom arhivu⁹². U zbirci rukopisa u AH ima ukupno tridesetak rukopisa o Vojnoj krajini, od kojih bi se sa stanovišta koje ovdje razmatramo mogli izdvojiti ovi: »Cantons Regu- uведенom 1787. godine. U obliku leksikona obrađena su pojedina pitanja vojne uprave s mnoštvom konkretnih podataka⁹³; »Novum regulamentum militare, sub diaeta anni M.DCC.LI. concinnatum, ac per sacratissimam caesareo-regiam Majestatem benignissime approbatum«, Posonii, 1751.⁹⁴;

⁸⁶ AH, Obiteljska ostavština Khuen, fond br. 728, kutija 7. Dnevnik rata (1808.—1809.).
⁸⁷ Ibidem, kutija 7. Pregled rata s Francuzima u 9 dijelova, veliki dnevnik rata (1812.—1815.).

⁸⁸ AH, Ostavština Marić, fond br. 809., kutija 5 pohranjuje: »Militärschematismus des Oesterreichischen Kaiserthums, Wien 1825. (502 str.).

⁸⁹ AH, Ostavština Khuen, fond 728, kutija 16, fascikl 1, ima kartu Ugarske koja uključuje i hrvatske zemlje s ucrtanim granicama županija i pukovnija.
⁹⁰ P. Kusan, o. c.

⁹¹ Franz Bach, Otočaner Regiments Geschichte. Vom Ursprung diesr Gegend, ihrer Bevölkerung und ihrer Schicksale. In zwei Bänden und drei Hauptstücken verfast im Jahre 1851, 1852 und 1853 zu Otočac. Karlstadt 1855.

⁹² Peter Broucek, Handschriftsammlungen des Kriegsarchivs, Scrinium 11 (Wien 1974.), 22-23.

⁹³ AH, Zbirka rukopisa, kutija 69, rukopis br. 2.

⁹⁴ Ibidem, kutija 69, rukopis br. 124/13.

17. Grafička zbirka, fond br. 903.

U grafičkoj zbirci AH utvrđen je tek manji broj grafika gradova i utvrđena područja teritorijalne nadležnosti OKP¹⁰⁵. Ista grafička zbirka sadrži i 104 višebojne grafike austrijskih vojničkih uniformi koje su se nosile i u OKP¹⁰⁶.

18. Zbirka planova, fond br. 904.

U toj se arhivskoj zbirci nalaze planovi pojedinih građevina na području naseljenih mjesta OKP. Za određena mjesta OKP treba konzultirati abecednu kartoteku u AH.

19. Zbirka stampata, fond br. 907.

U vezi s problemom koji istražujemo iz te zbirke valja upotrijebiti tiskane carske, generalske i druge zapovijedi, proglase i okružnice što se odnose na ustrojstvo i upravu HSVK, odnosno OKP. Njihov cjeloviti popis nije moguće dati budući da ta zbirka još nije potpuno inventirana¹⁰⁷.

20. Varia.

Dio vojnih arhivalija najraznolikijeg sadržaja, za koje nije ustanovljen tvorac, pohranjen je u toj arhivskoj zbirci. Vremenski se odnose na razdoblje od 1662. do 1916., a sadržajno na hrvatsku gardu u Dresdenu (1662.—1665.), Požarevački mir (1718.), mede s Turskom od ušća Save do Triplex Confiniuma, Sedmogodišnji rat (1755.—1763.), ustanak u Hercegovini (1875.) i dr.

21. Acta militaria varia.

Ta zbirka sadrži građu sličnog karaktera. Tu su spisi o Vojnoj krajini (iz 1580.), o Plaškom i Ogulinu (iz 1710.), »Armee Befehl« glavne vojarne u Italiji (1814.), itd. Treba podsjetiti da je dio OKP sudjelovao u borbama u

RUKOPISNA GRAĐA U NACIONALNOJ I SVEUČILIŠNOJ BIBLIOTECI

Osim registraturne građe nastale radom kancelarija upravnih institucija, pisane izvore za povijest OKP nalazimo i u obliku rukopisa različita karaktera (povijesnog, memoarskog i drugog) koje treba konzultirati, osim u arhivima, još i u rukopisnim odjelima knjižnica, muzeja i znanstvenih ustanova. Od ukupno više od 4000 rukopisa u NSB može se utvrditi desetak koji su svojom tematikom više ili manje u vezi s problematikom ove rasprave. Od povijesnih spisa ističe se kratak historijat OKP što ga je napisao njezin umirovljeni

¹⁰⁵ AH, Grafička zbirka. To su poimence grafike za ova mjesta (u uglatim je zagrada nventarski broj): Drežnik (fotokopija) [1990], Krstinja (crtež iz god. 1890.) [1866], Modruš (crtež kopirala Vjera Bojničić) [1792], Plaški (crtež 21. VI. 1892.) [1882] i Tounj (»Tovunj«)

¹⁰⁶ AH, Grafička zbirka, signatura: 1074.

¹⁰⁷ O karakteru tih dokumenata govori primjerice instrukcija za popis neplemića izdana u Beču 29. prosinca 1802. (na latinskom jeziku). U prilogu sadrži uzorke formulara.

zapovjednik pukovnik Franjo Holjevac¹⁰⁸. Ostali povijesni rukopisi odnose se na druga područja Vojne krajine. Vrijedni su razmatranja rukopisi o vojnom pitanjima¹⁰⁹, spisi Karlovačkog i Varaždinskog generalata¹¹⁰ i povijesni podaci o Gomirju, Vrbovskom i Moravicama¹¹¹. Nacionalna i sveučilišna biblioteka izdala je katalog svojih rukopisa¹¹², ali je on za sada od slabe pomoći. Riječ je o prvom svesku niza koji bi imao sadržavati 8-9 svezaka, pa će se moći potpuno iskoristiti tek kada izide u cijelosti. Osim toga, rukopisi su poredani po signaturama a ne po autorima ili sadržaju, tako da se mora pročitati sve kako bi se našlo što se traži.

ARHIVSKA GRAĐA U STATISTIČKOM ZAVODU HRVATSKE

Knjižnica statističkog zavoda Hrvatske posjeduje o HSVK jedan svežanj arhivske građe¹¹³ i nešto objavljenih knjiga. Riječ je o izvještajima pukovnijskih i komunitetskih registratura, upućenim Generalkomandi u Zagreb, s podacima popisa stanovništva 1869¹¹⁴, i o rezultatima koje je sumirala Generalkomanda na temelju primljenih izvještaja¹¹⁵.

ARHIVSKA GRAĐA U HISTORIJSKOM ARHIVU KARLOVAC

Taj arhiv posjeduje 186 zemljišnih (katastarskih) knjiga s područja OKP za razdoblje 1818.—1900¹¹⁶. To je otprilike polovica postojećih knjiga. Druga je polovica u Arhivu Hrvatske u Zagrebu (u sklopu arhivskog fonda OKP). Premda bi taj fond trebalo ujediniti, odnosno karlovački dio građe dopremiti u Zagreb, restitucija arhivske građe ima sporu proceduru, pa se navedena građa utvrđuje na mjestu gdje se trenutno nalazi.

ARHIVSKA GRAĐA U HRVATSKOM ŠKOLSKOM MUZEJU

Taj muzej prikuplja građu za povijest školstva. Arhivalije još nisu definitivno popisane, te se za sada ne može preciznije reći koliki se dio građe odnosi na školstvo s područja OKP. Od spisa važnih za povijest školske uprave treba istaknuti »Naredbe ili propise za ustanovljenja pučkih i nacionalnih škola u Voj-

¹⁰⁸ Franz Holjevac, Dokumente zur Geschichte der Oguliner Grenz Regiments (1845), NSB, R-4274. (Rukopis je zapravo prijepis koji je sačinio kapelan Mane Sladović, inače autor poznate monografije o povijesti Senjske i Modruške biskupije.).

¹⁰⁹ Teleki, Verhaltungsregulament in militaerischen Sachen, XVIII. st., NSB, R-3061.

¹¹⁰ Spisi Varaždinskog i Karlovačkog generalata, NSB, R-3990.

¹¹¹ Srbi Gomirja, Vrbovskog i Moravica. Povlastice austrijskih careva. NSB, R-4460.

¹¹² Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke. Svezak I., Zagreb 1990.

¹¹³ SZH, svežanj: »Vojna krajina Hrvatske. Popis stanovništva 1869«. Sadrži 67 ispisanih listova podataka i 6 listova formulara (bjelica) s ispunjenim podacima.

¹¹⁴ SZH, »Summarische Nachweisung über das vorläufige Ergebniss der im Zuge befindlichen Volkszählung nach dem Stande vom 31. December 1869«.

¹¹⁵ SZH, »K. K. Generalkommando in Agram. Generalats Übersicht nach dem Volks-

¹¹⁶ HAK, fond br. 138.

noj krajini 1829. godine¹¹⁷ i spise Generalkomande o školstvu¹¹⁸. U kartografskoj zbirci toga muzeja nalazi se zemljovidna karta OKP koja nije datirana, prikazuje vanjske granice pukovnije i unutrašnje granice između distrikata. Muzej pohranjuje i zbirku učeničkih likovnih radova iz prvih polovine 19. stoljeća. To su zadaćnice škole u kojima su učenici uvježbavali crtanje topografskih simbola. Krajiški časnici morali su, naime, poznati topografski simbolografije i samostalno izrađivati vojne i katastarske karte. Učenici škole mogu poslužiti kao dopuna zemljopisnim kartama, odnosno dati prikaz planiranja ogulinskog terena u topografskom smislu. Za protokole je izraden inventar¹²⁰, a o školskim zemljopisnim crtežima objavljen članak¹²¹.

ARHIVSKA GRAĐA U ARHIVU HAZU

U Zbirci rukopisa Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za područje OKP važan je rukopis Ivana Dominika plemenitog Vukasovića »Geographische und historische neue Beschreibung des Karlstaedter Generalat in dem Koenigreich Croatien, 1777«¹²². Vjerojatno je da ista zbirka ima i drugih rukopisa o krajiškom području. U trezoru rijetkosti knjižnice HAZU pohranjeno je izvorno izdanje krajiških prava iz 1754. godine¹²³. Koliko mi je poznato, to je jedini u Zagrebu dostupni primjerak ovog zakonika.

ARHIVSKA GRAĐA U BEČKOM RATNOM ARHIVU

U arhivsku građu o OKP koju pohranjuje Ratni arhiv u Beču (Kriegsarchiv, Wien) nisam imao osobnog uvida: o njoj se informiram iz inventara arhivističke literature i periodike dostupnih u Zagrebu. Osim statističkih podataka u fondovima registrature Dvorskoga ratnog vijeća i ostalih središnjih upravnih organa, za naše su istraživanje serije »Standes-Tabele« i »Mozzats-Liste«, karata, planova, grafika, rukopisa i ostalih kategorija arhivalija područje OKP. Od najvažnije literature o Ratnom arhivu treba spomenuti opći inventar Ratnog arhiva¹²⁴, sistematični Wagnerov članak koji donosi

¹¹⁷ HŠM, Anordnungen oder Vorschriften Sr. Majestaet des Kaisers fuer die Errichtung der Elementar- und National-Schulen in der Militaer-Grenze vom Jahre 1829. betreffend (17 listova). Uprava Zagrebačkoga školskog distrikta, kutija 2, P-4268/II.

¹¹⁸ HŠM, Spisi Generalkomande u Zagrebu o školstvu. Uprava Zagrebačkoga školskog distrikta, kutija 2, 4268/II.

¹¹⁹ HŠM, Kartografska zbirka. »Karte des Oguliner Grenz Regiment Nro 3«, signatura 2926.

¹²⁰ Dora Bošković, Inventar školskih protokola [Interno].

¹²¹ Dora Bošković, Zemljopisni školski crteži iz Vojne krajine (1819—1834) u Hrvatskom školskom muzeju, Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete — Zbornik za povijest školstva i prosvjete, 24 (Ljubljana-Zagreb 1991.), 97-104.

¹²² Arhiv HAZU, signatura: III-d-66. (Citirano prema: Mile Magdić, Topografija i povijest Ogulina, Zagreb 1926., 58.)

¹²³ Militaer-Granitz-Rechten [...] fuer das Karlstaedter und Warasdiner Generalat. Wien 1754. Knjižnica HAZU, R-1579.

¹²⁴ Inventare Österreichischen Staatsarchivs, VIII. Inventare des Kriegsarchivs Wien, Wien 1953.

sažeti pregled građe toga arhiva¹²⁵, Eggerov članak o genealoškim izvorima u kojemu se spominju neke vrste iskaza što imaju značenje za statistiku¹²⁶ i Broucekov pregled zbirke rukopisa toga arhiva¹²⁷. Jezgru te zbirke rukopisa sustavno prikupljane od 1801. godine čine elaborati iz vojne tematike i opisi ratnih operacija koji su pisani na službeni nalog, a poslije se zbirka proširila drugim rukopisima vezanim uz vojnu povijest, književno stvaralaštvo austrijskih časnika, vojnih povjesničara i stručnjaka-civila, zatim uz unutrašnju i vanjsku politiku, zemljopis, tehničke i prirodne znanosti, medicinu i filozofiju. Inicijativa za formiranje zbirke potekla je od cara Josipa II. koji je naredio časnicima Generalštaba da, služeći se dokumentima, napišu povijest austrijskoga nasljednog rata radi prenošenja korisnih ratnih iskustava na časnike budućih pokoljenja. Prva inventarizacija rukopisa načinjena je već god. 1812. kada su rukopisi podijeljeni kronološki prema ratovima i numerirani. Sastavljeni popis u dva sveska služi i danas kao arhivsko pomagalo¹²⁸. Od ostalih spisa pohranjenih u Ratnom arhivu u vezi s našim predmetom treba spomenuti Hildburghausenov »Beytrag zur Geschichte der Warasdiner und Carlstaedter Grenz Verfassung«¹²⁹ i neke druge spise¹³⁰ i preglede normacija.¹³¹ Za statistiku može poslužiti i jedan rukopis zemljopisne problematike.¹³²

ARHIVSKA GRAĐA U BEČKOM VOJNO-POVIJESNOM MUZEJU

Taj muzej pohranjuje zbirku karata i planova iz ostavštine feldmaršala kneza Batthyány-Strattmanna (1697.—1772.). Glavnina ih je iz razdoblja austrijskoga nasljednog rata, dakle stanja koje je neposredno prethodilo formiranju skoga nasljednog sustava. Batthyány je od 1750. bio hrvatski ban, a od 1756. zapukovnijskog sustava. Batthyány je od 1750. bio hrvatski ban, a od 1756. zapukovnijskog sustava. Karte se povjednik (naslovnik, »Inhaber«) Druge banske krajiške pukovnije. Karte se većinom odnose na područje oko toka rijeke Une (Banska krajina) i Slavonvečinom odnose na područje oko toka rijeke Une (Banska krajina) i Slavonsko-banatske krajine. Za OKP može iz te zbirke poslužiti jedan shematizirani nacrt čardaka, budući da su te građevine bile uglavnom ujednačene na cijelom krajiškom području¹³³.

¹²⁵ *Walter Wagner*, Quellen zur Geschichte der Militärgrenze im Kriegsarchiv Wien, Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien. (Militärwissenschaftliches Institut), Band 6, Wien 1973, 261—290.

¹²⁶ *Reiner Egger*, Das Wiener Kriegsarchiv und seine genealogischen Quellen (Musterlisten und Standestabellen). Scrinium 7 (Wien 1972.), 20—32.

¹²⁷ *Peter Broucek*, Die Handschriftsammlungen des Kriegsarchivs. Scrinium 11 (Wien 1974.), 22-35.

¹²⁸ Ibidem, 22-35.

¹²⁹ KA, HKR, Kanzl. Arch. VII-I-349. (Citirano prema: *Günther Rothenberg Eric*, The Military Border in Croatia 1740—1788, Chicago-London 1966., 23.)

¹³⁰ Primjerice: KA Schriftgut fasc. 30. »Gedanken ueber Eigenschaften und Widmung der K. K. Militaergrenze, Hornung 1803« (citirano prema Rothenbergu).

¹³¹ KA, *Leopold von Hauer*, »Kurze Uebersicht saemtlicher fuer die Militaergrenze erflossenen Systemal Verordnungen« (I. 1806.), [1 svežanj] (citirano prema: *Wagner*, Quellen ..., 271).

¹³² Laendererkenntniss und Statistik. Kriegswissenschaftlichen memoires (citirano prema: *Wagner*, Quellen ..., 282).

¹³³ *Liselotte Popelka*, Karten und Pläne der Militärgrenze aus dem Nachlass des Feldmarschals Karl Joseph Fürsten von Batthyány-Strattmann. Schriften des Heeresgeschichtlichen Museum in Wien (Militärwissenschaftlichen Institut), Band 6, Wien 1973., 255—260.

ARHIVSKA GRAĐA U ŠTAJERSKOM ZEMALJSKOM ARHIVU U GRAZU

Za proučavanje stanja koje je prethodilo uvođenju pukovnijskog sustava treba konzultirati građu iz razdoblja kada je Dvorsko ratno vijeće imalo sjedište u Grazu. Za prvu informaciju iz cjeline te građe može poslužiti Poschov inventar¹³⁴.

ARHIVSKA GRAĐA U ARHIVU SLOVENIJE U LJUBLJANI

U Arhivu Slovenije u Ljubljani arhivska građa o Vojnoj krajini odnosi se uglavnom na kapetanijsko razdoblje njezina uređenja. Za pukovnijsko razdoblje podaci su sporadični. Od posebnog je interesa arhivski fond »Deželni stanovi za Kranjsko« (Landesstaende fuer Krain). Ta najviša upravna institucija Kranjske utemeljena je u 13. stoljeću, a sačuvani dio građe odnosi se na razdoblje poslije 1493. godine¹³⁵. Među građom o Krajini pohranjeni su većinom opisi i izvještaji o stanju na granici¹³⁶, prijedlozi njezina uređenja¹³⁷, Ungnadova¹³⁸ i Auerspergerova¹³⁹ korespondencija o obrani Krajine, krajiški statuti¹⁴⁰, te popisi časnika¹⁴¹. Neki od popisa odnose se izravno na Ogulin i obližnji Barilović¹⁴², ali za razdoblje koje nije predmet našega proučavanja. Bliži podaci o Fondu zemaljskih staleža Kranjske mogu se naći u njegovu inventaru¹⁴³. Poseban popis arhivske građe o Vojnoj krajini u slovenskim arhivima nedavno je priredila Ema Umek¹⁴⁴.

GRAĐA U CRKVENIM ARHIVIMA

Djelatnošću crkvenih institucija također je nastajala registraturna građa važna za statistički aspekt istraživanja. Prikupljanje crkvene desetine i ostalih daž-

¹³⁴ Fritz Posch, Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchivs, Graz 1959. (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs 1).

¹³⁵ Arhivski fondovi in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ. SR Slovenija. Beograd 1984., 33.

¹³⁶ AS, Hans Lenkovich, Bericht ueber die kroatische und windische Grenze [1 spis], (1564), SDK, fasc. 132.

¹³⁷ AS, SDK, Historischen Expose von R. S. von Peritzhofen ueber die Grenzlaender zur Information fuer die definitive Regelung [1 svežanj], (1744), fasc. 132 a.

¹³⁸ AS, SDK, Hans von Ungnads Korrespondenz ueber die Grenzverteidigung 1553 und 1570 [1 svežanj], fasc. 145.

¹³⁹ AS, SDK, Herward von Auerspergs Korrespondenz ueber die Grenzverteidigungs (1574—1575) [1 svežanj], fasc. 145.

¹⁴⁰ Primjerce: AS, SDK, Grenz-Einrichtung betreff. dabei Statuten der Warasdiner Generalat (1731—1746) [1 svežanj], fasc. 132 a.

¹⁴¹ AS, SDK, Stellen und Chargenbesetzung: Karlstaedter Husarenhauptmannschaft (1579—1689); Karlstaedter Husarenhauptmannschaft (1636—1669, 1686), fasc. 143.

¹⁴² AS, SDK, Stellen und Chargenbesetzung: Hauptmannschaft Ogulin (1652—1687), [1 svežanj].

¹⁴³ Arhiv Slovenije (Ljubljana). Inventar arhivskega fonda »Stanovi in dežele na Kranjskem. Stanovski arhiv«.

¹⁴⁴ Usmeno priopćenje s radnog sastanka sa slovenskim povjesničarima u Institutu za suvremenu povijest u Zagrebu, 6. svibnja 1992.

institucije (o kojima je literatura pohranjena u austrijskim arhivima), a da niža razina uprave nije izazvala njihov veći interes. To je i razumljivo, budući da je registraturna građa pukovnijske razine lokalnog značenja uglavnom ostala u mjestima pukovnijskih štabova, odakle je poslije dospjela u hrvatske arhive. Zato je prvenstveno na našoj znanosti da prouči organizaciju uprave u pukovnijama.

METODOLOŠKE TEŠKOĆE

Pri rekonstrukciji upravnog sustava OKP, koji smo sistematizirali prema razvojnim fazama, nailazi se na niz objektivnih teškoća. Nedostatnost literature nameće pojačano oslanjanje na arhivsku građu. Međutim, budući da ni arhivska građa nije potpuno sačuvana, problem je još više otežan. Na ovom mjestu nije se moguće upustiti u procjene koliki je dio sačuvan a koliki propao. Dovoljno je naglasiti da sve serije spisa, registraturne i pomoćne knjige nisu podjednako sačuvane. Osim toga, nisu jednako sačuvana ni sva razdoblja. Građa 18. stoljeća većim je dijelom škartirana već u 19. stoljeću. Ali čak da je i sačuvana sva registraturna građa za 127-godišnje trajanje pukovnije (od 1746. do 1873.), obrada njezina upravnog sustava po razvojnim fazama ne bi mogla izbjeći još jednu dodatnu teškoću. U razvitku registraturnog sustava postoji, naime, u prošlosti ista zakonitost kao i danas, a to je neprekidni porast opsega kancelarijske djelatnosti i količine registraturne građe. Metodološki ta pojava otežava istraživanje, jer prisiljava da se zaključci izvode iz nejednakog broja elemenata, u ovom slučaju količine sačuvane građe.

Posebno je pitanje raščlamba na upravne faze. Pokazalo se da nije dovoljna podjela prema kriteriju ustavnih faza. Zato su pri periodizaciji na faze dodatno uzete u obzir i veće upravne promjene, pa i francuska ratna osvajanja. Razumljivo je da se sve upravne promjene u stvarnim i teritorijalnim nadležnostima ne mogu tretirati kao posebne faze. Iako se nastojalo da se u raspravi sva upravna razdoblja prikažu po mogućnosti podjednako, to nije bilo uvijek moguće. Tome je donekle uzrok i neujednačena objava zakonskih tekstova, koja sistematično započinje tek oko sredine 19. stoljeća s pojavom *Militär-Verordnungsblatta*, dok se u drugoj polovici 18. st. sporadično tiskaju samo najvažniji temeljni zakonski tekstovi, primjerice »Statuta valachorum«. U obradi krajiške uprave po fazama veće se teškoće javljaju za starija razdoblja.

OSNOVNE KARAKTERISTIKE RAZDOBLJA DO 1746. GODINE

Iako ova rasprava razmatra statističku građu OKP u razdoblju njezina postojanja (1746.—1873.), za potpunije razumijevanje problema potreban je kraći osvrt i na razdoblje koje je prethodilo uvođenju pukovnijskog sustava. Budući da je registriranje podataka statističkog karaktera proizlazilo iz registraturne djelatnosti upravnih vlasti, potreban je i kraći osvrt na Vojnu krajinu kao stanovišta uprave i statističkih evidencija koje su nastajale iz njezine redovne djelatnosti, a koje su danas izvor statističkih podataka.

Vojna krajina (latinski: »*Confinium militare*«; njemački: »*Militaergr[a]enze*«; u starijim njemačkim tekstovima do 18. stoljeća: »*Milita[e]r Graenitz*«) jest »pogranično područje kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije uz granicu

sa Turskom, koje je bilo izuzeto iz jurisdikcije staleža i redova te bana¹⁴⁸. O počecima te specifične organizacije, prema priznanju brojnih povjesničara, teško je govoriti, budući da se ti počeci, kako kaže Vaniček, »gube u magli«¹⁴⁹. Istu misao ponavlja i Franjo Kušan koji, priznajući da su za organizaciju graničnog područja bili zaslužni već i ugarski vladari, ipak ističe da Vojnu krajinu treba razmatrati kao djelo austrijskih knezova, odnosno vladara¹⁵⁰. Uspostava i razvitak Krajine posebno se intenziviraju nakon poraza Ugarskoga Kraljevstva u bitki kod Mohača godine 1526. i prelaska ugarske krune na austrijske vladare¹⁵¹.

Vojna se krajina razvijala postupno, a osnovni problem, s našeg aspekta proučavanja, sastoji se u tome što nije moguće decidirano reći u kojem se trenutku taj teritorij formira u zasebnu upravnu instituciju. Različiti autori uzimaju različite događaje za njezin početak. Otkada je 1463. godine Bosna pala pod tursku vlast, Hrvatska je izložena sve većoj opasnosti od novog susjeda. Započinje dugotrajno razdoblje ispočetka spontane, a zatim sve organiziranije obrane. Tako i sve mjere donošene za obranu zemlje imaju ispočetka parcijalan, lokalni karakter, da bi se tek mnogo kasnije moglo govoriti o cjelovito organiziranoj obrani koja svoj najsavršeniji organizacijski oblik doseže u Vojnoj krajini tzv. pukovnijskog razdoblja.

U razdoblju do 1746. godine donesene su brojne mjere za organizaciju obrane i organizaciju života na pograničnom teritoriju. Postavši hrvatskim kraljem Ferdinand se na Cetinskom saboru 1527. godine obvezao štititi hrvatsku granicu i hrvatske utvrde držati u ispravnom stanju¹⁵². Godine 1535. doseljeni uskoci u Žumberku dobivaju prve povlastice za vojnu službu. Ivan Lenković organizirao je 1538. godine Gornjoslavonsku (»Oberslavonische« ili »Windsche Grenze«) i Hrvatsku krajinu (»Chrabatische Grenze«). Iste godine na Križevačkom saboru hrvatski staleži odlučuju uzeti obranu u svoje ruke. Tada se kao zaštitni punktovi utvrđuju Križevci, Koprivnica i Ivanič¹⁵³. Utvrđuje se i konjanička nadoknada, tzv. »Wartpferde«, a za držanje konja mjesečno se doznajuju 2—3 talira¹⁵⁴. Nadvojvoda Ferdinand vrbuje vojsku iz Nutarnje Austrije i imenuje Johanna Katzianera »generalkapetanom« Nutarnje Austrije sa sjedištem u Ljubljani te postavlja trupe sastavljene najvećim dijelom od njemačkih plaćenika¹⁵⁵.

Godine 1578. »Bruški libel« (»Brucker Libell«) propisuje način financiranja Vojne krajine. Zapovjednikom Hrvatske krajine te je godine imenovan nadvojvoda Karlo, koji je sazvaio Sabor u Brucku na Muri, na kojemu se raspravljalo o pitanju budućeg podmirivanja troškova i uprave Krajine. Nakon trogodišnje rasprave zaključeno je da će Vojna krajina u pravnom (tj. upravnom) pogledu potpasti pod Ratno vijeće u Grazu (osnovano 1578.), a njezine će troškove snositi austrijski staleži¹⁵⁶. Neposredno nakon osnutka Karlovca

¹⁴⁸ *Beuc*, o. c. 97.

¹⁴⁹ *Vaniček*, o. c.

¹⁵⁰ *Kussan*, o. c. 1.

¹⁵¹ *Ibidem*, 2.

¹⁵² *Krajasich*, o. c. 9.

¹⁵³ *Ibidem*, 9.

¹⁵⁴ *Ibidem*, 10.

¹⁵⁵ *Ibidem*, 10.

¹⁵⁶ *Valentić*, *Razvitak Senja... Senjski zbornik 1* (1965.), 91.

(odnosno Karlstadta, kako je ta tvrđava bila prvotno nazvana) godine 1579. ustanovljuju se Karlovački i Varaždinski generalat. Godine 1630. kolonisti u Varaždinskom generalatu dobivaju povlastice kojima im se jamči pravo na samoupravu.

Suvremeni američki povjesničar Günther Rothenberg vidi početak Vojne krajine u Hrvatskoj već 1522. godine, pa je tako i naslovio svoju knjigu¹⁵⁷. Za Ivana Beuca Vojna je krajina »počela egzistirati pravno 1630. godine«¹⁵⁸. Što se pak tiče Karlovačkog generalata, zanimljiva je Hietzingerova eksplicitna tvrdnja da Vojna krajina ne postoji kao institucija s nekom zakonodavnom zbirkom i ukazuje na izvještaj upućen 8. srpnja 1719. Dvorskom ratnom vijeću u kojemu se ističe da bez obzira na sve uložene napore u registraturi još nije pronađen *primum institutum* o Karlovačkom generalatu¹⁵⁹.

Hietzinger¹⁶⁰ je već 1823. godine okarakterizirao razdoblje 16. i 17. stoljeća potpunom nestašicom ustavnih normi. Svi su propisi donošeni prigodice, i to samo za pojedine dijelove Vojne krajine, odnosno tadašnje kapetanije i generalate. Ističe organski, neplanirani razvitak Vojne krajine tvrdeći da »krajiska institucija nije bila djelo stvarajućeg duha ili zakonodavne zbirke, nego je proizašla iz vremena i okolnosti«¹⁶¹. Govoreći o nedostatku pravnih normi Hietzinger smatra da »takozvane privilegije koje su krajišnici u ovom razdoblju dobivali jedva pomažu ovom nedostatku ili pomažu tek djelomično«¹⁶². Najstarija poznata povelja kojom se regulira krajisko ustrojstvo jest Bruški libel iz 1578. godine, u kojem ima podataka o brojčanom sastavu vojske u Karlovačkom i Varaždinskom generalatu¹⁶³.

Za to je razdoblje karakteristična prisutnost plaćeničke vojske, velikim dijelom sastavljene od stranaca, koja je stacionirana na strateški važnim punktovima gdje se obnavljaju stare ili podižu nove utvrde. Takva se vojska često sukobljavala s domaćim stanovništvom, a za obranu je bila nedostatna i skupa. Stoga se sve više osjećala potreba njezine pretvorbe u stalnu vojsku, što je tek mnogo kasnije ostvareno pukovnijskim ustrojem.

Prema riječima Fedora Moačanina, Vojna je krajina u 16. stoljeću samo »dubinska fronta obrane protiv Turaka«. Taj autor izrijeком ističe da ne postoji nikakva unutrašnja granica prema matičnoj zemlji, ni organizacione razlike od tada uobičajenog ustrojstva u Hrvatskoj¹⁶⁴. Poseban je bio položaj vojničkih naseobina u Žumberku, koji tada nije bio sastavni dio Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije nego Vojvodine Kranjske¹⁶⁵. Tek u 17. stoljeću, iz-

¹⁵⁷ Günther Eric Rothenberg, *The Austrian Military Border in Croatia 1522—1747*. The University, Illinois, Urbana 1960.

¹⁵⁸ *Beuc*, o. c. 97.

¹⁵⁹ »[...] das ungeachtet alles angewandten Fleisses weder in der Registratur noch sonst wo ein *primum institutum* ueber das Karlstaedter Generalat zu finden gewesen, auch vermuthlich keines vorhanden seys. Vidjeti: *Hietzinger*, o. c. 4.

¹⁶⁰ *Hietzinger*, o. c. 3-4.

¹⁶¹ *Ibidem*, 3.

¹⁶² *Ibidem*, 5.

¹⁶³ *Ibidem*, 4-5.

¹⁶⁴ *Fedor Moačanin*, *Organizaciona struktura Vojne krajine do sredine 18. st. (Referat pročitan na simpoziju »Povijest institucija Hrvatske« 12. listopada 1990. na Plitvicama.)*

¹⁶⁵ *Ibidem*.

gradnjom strukture vojnih komandi, dobit će se organizacioni okvir za formiranje posebnog teritorija, koji nije de iure nego de facto odvojen od Hrvatske¹⁶⁶.

U razdoblju do 1746. godine uzroci su upravnih promjena bili dvojaki: vojni i ekonomski. Vojni su razlozi uvjetovali promjenu teritorijalnih nadležnosti uslijed strateških potreba. Nadiranje ili povlačenje Turaka, odnosno pomicanje državne granice, diktirali su teritorijalno pomicanje i same Vojne krajine te pridavanje veće važnosti čas ovom, čas onom njezinu dijelu. Trebalo je iznalaziti s vojno-operacionog stajališta optimalan terenski razmještaj štabova kapetanija, odnosno generalata. U ekonomskom pogledu tražili su se najbolji oblici organizacije specifične tvorevine kakva je Vojna krajina, čije je održavanje bilo vrlo skupo. Nastojali su se uskladiti financijski interesi centralnih austrijskih vlasti, pronalaženjem modaliteta kojima bi se omogućilo obuhvaćanje što većeg broja domaćeg stanovništva vojnom službom, tako da ono, braneći granicu, istodobno i samo sebe uzdržava¹⁶⁷.

Organizaciona shema Vojne krajine ne mijenja se mnogo do rata 1683.—1699. Jedino se neke tvrđave osamostaljuju u posebne kapetanije¹⁶⁸. Poslije Karlovačkog mira 1699. godine veći dio dotadašnje Vojne krajine prestaje biti neposredno granično područje. Prema ranijim kraljevim obećanjima veći dio toga dijela Krajine imao je biti vraćen pod jurisdikciju bana, ali to nije učinjeno. Godine 1702. uspostavlja se krajiška organizacija Slavonije, pri čemu je jurisdikcija nad krajišnicima podijeljena na vojnu — u vojnim stvarima, i komorsku — u ekonomskim¹⁶⁹. O ukidanju Varaždinskog generalata raspravljalo se već 1703. godine¹⁷⁰. Godine 1705. gradačko je Dvorsko ratno vijeće podvrgnuto bečkome Dvorskom ratnom vijeću¹⁷¹.

Zapovijedajući general Karlovačkog generalata Feldmarschalleutenant grof Lamberg proveo je od 1700. do 1702. godine neke upravne promjene. Radi poboljšanja načina isplate trupa, a i iz drugih razloga, na temelju rezolucije od 15. kolovoza 1700. i 23. svibnja 1702. uvedena je zemaljska milicija (»Landod«) koja se dijelila na konjičke i pješačke satnije (kompanije) od 50 do 100 ljudi, a naseljuje širok pojas unutar granične linije¹⁷². Osim zemaljske milicije postoje i pogranične straže (»Čardakenvolk«), uz samu granicu. One se sastoje od zapovjednika kaplara (»Corporal«) i 38 vojnika, koji su smješteni u drvenim ili kamenim čardacima međusobno udaljenim do 2 kilometra i opremljenim zvonima za uzbuđivanje i signalnom vatrom¹⁷³. Posade od šest čardaka tvore satniju koja je podređena satniku (»Kapitaen«)¹⁷⁴. Zemaljska milicija služi kao rezerva pograničnim stražama¹⁷⁵.

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ Vojna krajina, Enciklopedija Jugoslavije, 1. izd. Svezak 8, 525.

¹⁶⁸ Moačanin, Organizaciona struktura... (Referat).

¹⁶⁹ Ibidem.

¹⁷⁰ Ibidem.

¹⁷¹ Ibidem.

¹⁷² Krajasich, o. c. 32-34.

¹⁷³ Ibidem, 32.

¹⁷⁴ Ibidem, 33.

¹⁷⁵ Ibidem, 32.

Prilog 4.

VRSTE ISKAZA, TABELARNIH IZVJEŠTAJA I STATISTIKA U
SATNIJAMA (1850.—1870.)

(Točke označuju slobodno mjesto za upis godine, mjeseca, imena mjesta ili kojega drugog podatka.)

1. Aerarial Bau-Materialien Ausweis fuer dem Monat... 18..
2. Aerarial Requisiten Ausweis fuer dem Monat... 18..
3. Anzeige-Liste der von dem Unterzeichneten am... 1870. entdeckten und dem... Compagnie-Commando angezeigten Uebertretungen gegen die Sicherheit des Wald-Eigenthums und Forstfrevels (1863—1870), [1870. kao tiskani formular]
4. Aufnahms Ausweis über jene Baufuehrungen und Reparaturen, welche seit das Jahr 18... in Antrag gebracht werden. (Uz te izvode iz protokola gradnji priloženi su i »Kostenausweise« za svaku pojedinu gradnju.)
5. Auszug aus dem Invalidenbogen
6. Ausweis über die in die Gemeinde Magazin hinterlegten und Vorrätigen Früchte der Grenzäuser und Gemeinde pro anno....
7. Ausweis über alle im Compagnie-Bezirke vorhandenen Friedhoefe, und auf welche Art solche umgezäumt sind
8. Ausweis für den Monat... 18.. über die empfangenen und verwendeten gedruckten Mautbolletenbögen (Filialwegamt zu Jezezrana), kao prilog uz Berechnung/Gelder
9. Ausweis für das Jahr... über die Vorschreibung der Schutzsteuer (Gewerbe Steuer, Mühlen Steuer, Handels Steuer)
10. Bau-Rapport für die Woche von... bis...
11. Berechnung für den Monat.. 18.. über die eingegangen und verausgebenen Monatsgelder (Filialwegamt)
12. Berechnung über die beim Regiments Profosen in der Verrechnungsstehenden Schlüss... en Bettfornituren und sonstige Requisiten
13. Conduit und Straf-Extract über nachbenannte Individuen
14. Conscription- und Grundbuchs-Extract über nachbenanntes Grenzhaus (Grenzfamilie)
15. Consignation uiber nachbenannte seit 10 Jahren unbefugt abwesende Individuen
16. Consignation uiber die bei der Compagnie vorgekommenen Bitten und Klagen
17. Consignation uiber die Brennholz Erforderniss fuer nachstehende Anstalten und Partheien pro...
18. Consignation uiber die den Parteien der obigen Kompagnie vorgeschriebener und eingebrachten Prozentual und Stempelgebuehren
19. Consignation uiber nachbenannte auf Landwirthschaftliche Zeitung prenumerirte Herren
20. Consignation über die in den Feldzuegen der Jahres 1848 et 1849 dienst- und verwerbs-unfähig gewordenen Krieger welche in Folge Hohen Armee Ober-Commando Erlasses von 9. Juli 1855 III/II nr. 6887 zur Betheilung mit eine Latour Stiftunggeeignet sind und hiemit in Antrag gebracht werden.

21. Consignation über nachbenannte Ortsaelteste, Schutzleute und Magazineurs, welche noch nicht beeedet sind.
22. (Individual-)Consignation uiber die, auf Cordon gesetzten, und an die nachbenannte nothleidende Grenzhäuser dieser Compagnie vertheilten Unterstuetzungsfruechten
Ista vrsta konsignacije ponegdje se zove:
»Consignation uiber die bei den Grenzhäusern fuer verabfolgte Fruechte aushaftenden Schulden« ili »Vertheidigungs-Consignation ...«
23. Consignation uiber die erloschenen und abgefuehrt verhandene Zollfreipaesse (satnjijski popis brojeva putovnica)
24. Dienst-Consignation über nachbenanntes Individuen
25. Fechsungs-Tabelle fuer das Monat... 18... Ganze Fechsung und Bedarf an Kornfrucht dann Fechsung sonstige Naturalprodukte
26. Forst-Rapport fuer den Monat... 18.. (Rubrike nisu popunjene, a preko njih su ispisani: »Forst Visitations Bericht« i »Forst Administrations Bericht«)
- 26a. Forst-Culturs Plan und Anschlag
27. Grenzbeschreibung. Vidi: Vorläufige Grenzbeschreibung...
28. Invaliden-Verzeichniss uiber die defektswegen als zu Feldkriegdiensten untauglich oder als voellig undienstbar classificirten Individuen
29. Kosten-Ausweis uiber die Herstellung der Baugebrachen am ob. genannten Gebäude mit Bezug auf den diesfälligen Comissions-Befund (kao prilog uz vrsniji: Waldprodukte itd.)
30. Legitimationsschein für ... (ime) über nachspecifizirte rechtmässig erworbene Forstprodukte
31. Licitations-Protocoll über die ... (predmeti licitacije mogu biti najraznovrsniji: Waldprodukte itd.)
32. Mastungs-Rapport über den Aufnahme gemäss geräthen dürfenden Eicher und Kastanien Mastungs
33. Nachweisung über den Fortgang der Übernahme, Prüfung und Richtigstellung der vom verfassten Einkommen-Bekennnisse, und über die auf Grundlage derselben bemessenen Steuer für das Jahr 18..
34. Nachweisung der den dienenden Mannschaftsstand der obigen Compagnie (sumarni iskaz; samo brojno stanje po činovima bez navedenih imena)
35. Nachweisung des Bildungsstandes der anwesenden Bevölkerung der über 100 Jahre alten; der mit Körper behefteten und ungewöhnlicher Glaubensbekenntnissen angehörige Personen.
36. Namentlicher Ausweis, vidi: Nominal Ausweis
37. Nominal Ausweis über nachbenannte Ortsvorsteher des gr. n. u. Glaubens welche zufolge löblichen Regiments Commando Befehl vom 1. Juli 1864. V. 2304 zur Wahl der Deputirten für den illirischen National Congress zum Stabe entsendet werden
38. Nominal-Liste (II) über bei Felba[tail]ons oder Administration, der Artillerie beim Reserve Ba[taill]on, oder als Seressaner nachbenannte Mannschaft, welche aus dem Populationstande zur Enrollirung vor erreichten enrullirungspflichtigen Alter zum fortdienenden sich freiwillig gemeldet hat.
39. Nominal-Liste (III) über alle jene dienstbare Mannschaft welche vermögen des enrullirungs pflichtigen Alters, das sie erreicht, oder in dem früher stehet als dienstpflchtig zur Enroullirung oder zeitlich verhindert, oder welche als wirtschaftswegen ausgenommen konskribirt ist.

40. Privat-Industrie, vidi: Rotulus
 41. Rapport über die Knospenn und Kastanien Ergiebigkeit pro 18..
 42. Rotulus über die Dienstprotokolle bei der Administrations Abtheilung
 43. Rotulus über die dem hoher General Commando zu Agram für das Jahr ... einzusendenen statistischen Eingaben
 44. Rotulus über Privat-Industrie
 45. Servitze Verwendungs Ausweis (kao prilog uz: Berechnung/Gelder)
 46. Übersicht der abwesenden Einheimischen nach ihrem Aufenthalte
 47. Übersicht der anwesenden Fremden nach ihrer Zustaendigkeit
 48. Übersicht der öffentlichen und Privatgebäude
 49. Übersicht der Hausthiere
 50. Übersicht über die Mannschaftsstandes der obigen Compagnie nach dem Manns Grundbuche für die Standes Regulirung pro
 51. Übersicht über die vom [...] bis [...] geleistete Vorspann
 52. Urkunde am Erziehungsbetrag für die [...] (ime) des laut Todtenscheinen sub A. am [...] (datum)
 53. Verzeichniss über die in dem gedachten Jahre zugewachsenen wegen Altershalbe oder wegen Gebrechen in die Classe übersetzt werden, und wieviele hievon zur Patental Verpflegung übernehmen werden
 54. Verzeichniss über die von der obigen Compagnie an das Bezirksamt in Ogulin übergetretenen Dienstprotokolle, Rechnungen et Dienstschriften
 55. Verwendungs Ausweis über die beim obigen laut hoher Kriegsministerial Stabs von [...] (datum) Abth. [...] verwendeten leeren Gelder und Naturalien die sich ergebene Ersparung oder Mehrerverwendung (годишnji iskaz)
 56. Verpflegs Rechnung für den Monat [...] 18 [...] der Unabgeurtheilten Grenze [...] des eigenen Regiments (Stockhaus)
 57. Vertheilungs-Consignation über die aus der Turkey angekauften, und an die nothleidenden Grenzfamilien vertheilten Unterstützungsfrüchte, mit der Nachweisung (isto što i »Consignation-Unterstützung«)
 58. Viehstand (»C«) (tiskani formulari)
 59. Vorläufige Grenzbeschreibung der Gemeinde...
 60. Witterungs Bericht
 61. Zahlungs-Liste uiber die an nachbenannte Maurer, Zimmerleute und Handlaeger ausbezahlter Verdienstlohe (kao prilog uz: Verwendungs-Ausweis)
- Izvor podataka:* AH, OKP, Serija »Tabele«.
Opaska: Lista nije konačna jer je izrađena prema sačuvanom dijelu građe.

Prilog 5.

REGISTRATURNE I DRUGE POMOĆNE KNJIGE OTOČKE KRAJIŠKE
 PUKOVNIJE
 (abecednim redom)

Bau Cassa-Prothokoll
 Bau Gelder Rechnung
 Berichts-Protocoll

Canzley Direction Cassa Journal
 Civil Process-Protocoll
 Criminal-Protocoll
 Dostavne knjige (hrvatski)
 Dužnička knjiga
 Evidenz-Protokoll ueber Gagisten [und] Pensionisten
 Exhibitions-Protokoll
 Exhibitions-Protokoll / Banal-Warasdiner Grenz Schulen Commission
 Exhibitions-Protokoll/Bau Kanzley
 Exhibitions-Protokoll/Gerichts Abtheilung
 Exhibiten durchlaufer Protokoll der Generalstabs Abtheilung
 Grenz Verwaltungs Rechnungen
 Grundbuch im Ruhegenuesse stehende Militaerpaers[onal]
 ausschl[uesslich] Offiziere des Soldatenstand
 Kirchen Fonds Rechnung
 Kirchen Rechnung
 Knjiga zapovijedi četama
 Neu[es] rectificiertes Grundbuch
 Novellen-Protokol
 »Ostavine« [hrvatski naziv, rubrike njemačke]
 Pest-Polizey Ordnung [normativ]
 Praesidialien Exhibiten-Protokoll
 Privat Verbotsbuch
 Proventen Cassa-Prothocoll
 Pupillar-Protocoll
 Register
 Register der Militaer
 Verordnungs-Protokoll
 Vormerkungsbuch ueber die gerichtlichen und aussergerichtlichen Executions-
 bescheide
 Zapisnik (hrvatski)
 Zustellung[s]-Protokoll

Izvor podataka: AH, Otočka krajiška pukovnija. Serija: Pomoćne knjige.

Opaska: Pravopis i nazivi knjiga citiraju se prema jeziku na kojem su oznake na knjigama. Popis nije konačan nego odražava zatečeno stanje sačuvanog dijela registrature.

Prilog 6.

POPIS NASELJENIH MJESTA OGULINSKE KRAJIŠKE PUKOVNIJE
PREMA PRIPADNOSTI SATNIJAMA

K r m p o t s k a	B r i n j s k a	J e z e r a n s k a
Krivi Put	Brinje	Jezerana
Mrzli Dol	Lučane	Stajnica
Tužević	Vodotič	Razvala
Vojvoduša	Kamenica	Lipica

Krmpote	Plašćica	Mali Kut
Ledenice	Letinac	Veliki Kut
Povile	Prokike	Jelvica
	Ivakuša	Krišpolje
	Škalić	Kamenica
	Gostovo Polje	
Modruška	Oštarijska	Ogulinska
Modruš	Oštarija	Ogulin
Donji Modruš	Otok	Sv. Petar
Kunić	Carevo Polje	Hreljin
Munjava	Josipdol	Vitunj
Salopek Selo	Munjava	Gomirje
Zagorje	Cerovnik	Vrbovsko
G. Zagorje	Trojvrh	Jasenak
D. Zagorje	Vajin Vrh	Tuk
G. Drežnica		
S. Drežnica		
D. Drežnica		
Drežnička	Plašćanska	Rakovička
Drežnik	Plaški	Rakovica
Smoljanac	Jesenica	G. Močila
Saborski	Begovac	D. Močila
Irinovac	Blata	Ljeskovac
Grabovac	Jezero	Prosječeni Kamen
Lipovača	Janja Gora	Nova Kršlja
Sadilovac	Lapat	Stara Kršlja
D. Vaganac	Latin	Jamarje
G. Vaganac	Podum	Mašvina
Rešeta	Medveđaše	Koranski Lug
Modruš Selo		
Brezovac		
Broćanac		
Primišljanska	Tounjska	Dubravska
G. Primišlje	Tounj	Dubrave
D. Primišlje	Tržić	Popovo Selo
Zečev Varoš	Kamenica	Ponikve
Tržić	Skradnik	Erdelj
Mrzlo Polje	Rebrović Selo	Goričice
Tobolić	Zdenac	Generalski Stol
Obljajac	Potok	Dobrenić
Tuk		
Mrežnica		
Zbjeg		

Izvor podataka: Fras. Cjelovita topografija... str. 190—217.

ZUSAMMENFASSUNG

DAS STATISTISCHE WIRKEN DES OGULINER GRENZERGEBNERALS
UND DESSEN DOKUMENTATION (1746—1873)

1. Statistische Unterlagen über die Militärgrenze wurden nicht von einem zu diesem Zwecke geschaffenen Amt gesammelt, sondern von den bestehenden Strukturen der Militärverwaltung, und zwar im Rahmen ihrer regelmäßigen Tätigkeit. Daten statistischen Charakters wurden gesammelt, bearbeitet und an höhere Verwaltungsinstanzen (Hauptmannschaften und Generalate) weitergeleitet, und wir können zwei Datengruppen unterscheiden: Daten, die die Militärverwaltung für ihre eigenen Zwecke benötigte und jene Daten, die sie auf Befehl der Zentralmacht auf eigenem Gebiet erhob und an das zentrale statistische Amt weiterleitete.
2. Die Erhebung von Daten statistischen Charakters beginnt im Bereich der Militärgrenze zusammen mit der veränderten Kriegsführung (mit dem Übergang vom Söldnerheer zu einem stehenden Grenzerheer), und sie wird mit der Organisation der Militärisierung und Ausnahme des Gebietes der Militärgrenze aus der Jurisdiktion des Königreichs Kroatien, Slawonien und Dalmatien intensiviert.
3. Der größte Teil des in den Archiven erhaltenen Materials bezieht sich auf Daten, die die Militärverwaltung für ihre eigenen Zwecke sammelte, und nur ein unbedeutender Teil entstand infolge des direkten Engagements an statistischen Bestandsaufnahmen.
4. Im Lauf des hier beschriebenen Zeitraumes hat sich das Registratursystem unaufhörlich erweitert und verzweigt, und schließlich beinhaltete es mehrere hundert unterschiedliche Arten und Unterarten von Evidenzierungen.
5. Da nicht das gesamte Archivmaterial erhalten ist, ist es auch nicht möglich, das Evidenzsystem in seiner Gesamtheit und in allen Einzelheiten zu rekonstruieren, aber eine teilweise Rekonstruktion ist möglich.
6. Seit der Zählung 1852 kann von einer gesonderten Statistik der Militärgrenze nicht mehr die Rede sein, da die Volkszählungen damals, die auch die Besitzaufnahme von Vieh und anderem Besitz beinhaltete, im Sinne des damaligen Zentralismus nach denselben Prinzipien und mittels derselben Volkszählungsformulare durchgeführt wurden, die auch in anderen Kronländern der Monarchie üblich waren.
7. Für die Geschichtswissenschaft, insbesondere die nationale kroatische und regionale, beispielsweise des Oguliner Gebietes, haben die Daten eine größere Bedeutung, die von niedrigeren Instanzen, Hauptmannschaften gesammelt wurden, als jene, die von Generalaten summiert wurden. Die Summarangaben wurden nämlich gewöhnlich in den zentralen statistischen Publikationen des Habsburger Reiches veröffentlicht, und zwar auf der Ebene der Generalate, während die Angaben über die Hauptmannschaften, den Besitzstand der Gemeinden und Dörfer außer bei einigen Historikern unbeachtet blieben. Obwohl dieses Material nicht in seiner Gesamtheit erhalten ist, könnte man schließen, daß auch jener anwesende und vorhandene Teil bisher nicht systematisch genutzt wurde und somit ein großes Potential einer neuen historischen Erkenntnis darstellt.

SUMMARY

STATISTIC ACTIVITY OF OGULIN MILITARY BORDER REGIMENT
AND ITS DOCUMENTATION (1746—1873)

1. Statistical material about the Military Border was not gathered by any service organized particularly for that purpose, but it was done by the existing military administrative structure within its regular activities. Statistical data were gathered, processed and passed to higher administrative instances of military institutions (companies and regiments). There were two groups of data: data that the military authorities needed for their own purposes, and those that resulted from inventories done at the order by central authorities, on their area, for the purposes of central statistics.
2. Gathering of statistical data began in the Military Border because of the changes in the way of fighting (regular Military Border army replaced mercenaries), and it further intensified with organized recruitment and exempting the Military Border territory from jurisdiction of the Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia.
3. The largest part of the material kept in the archives refers to the data gathered by the military authorities for their own purposes; only minor part is the result of direct engagement in statistic registrations.
4. During the period the author is dealing with the registration system steadily grew and extended, so finally it got to include several hundred various records groups and subgroups.
5. Not all archival material has been saved to the present day, so it is not possible to reconstruct the registration system completely and in all details any more. However, it can be reconstructed partly.
6. After the 1852 registration no particular statistics in the Military Border existed, because the enumerations of people, cattle and property, in the sense of the then centralism, were carried out after the same principles and using the same forms as in all other Crown Lands within the Habsburg Monarchy.
7. For the historical science, especially national Croatian and regional, for instance of Ogulin district, of greater importance are the data gathered by lower administrative institutions — companies, and not regiments that just summed them up. Summary data were published regularly in the central statistic publications of the Habsburg Empire, on the level of regiment, while the data about companies, property districts and villages were not presented except in the papers of a few historians. Although that material has not been saved completely, it can be concluded that the part of it existing in the archives has not been used systematically up to now, thus presenting a great potential for the future historical studies.